

Društvene i kulturne predodžbe o adolescentici u 19. stoljeću

Vukić, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:046123>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

MARTINA VUKIĆ

**DRUŠTVENE I KULTURNE
PREDODŽBE O
ADOLESCENTICI U 19.
STOLJEĆU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

MARTINA VUKIĆ

**DRUŠTVENE I KULTURNE
PREDODŽBE O
ADOLESCENTICI U 19.
STOLJEĆU**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Dubravka Zima

Zagreb, 2020.

Jedna mladost, jedan svijet nade

Raste tiho u srcu tvom

Drugi za te ovaj svijet grade

S malo prave istine u tom

Pričaju ti priče te

I svaka ima svoj sretan kraj

Al' prešućuju da taj svijet krade

Baš tvog sunca sjaj...

- Ivan Ivica Krajač, *O jednoj mladosti*

Sažetak

U ovom radu će se istražiti, analizirati i interpretirati društvene i kulturne predodžbe o adolescentici i ženskoj adolescenciji kasnog 19. stoljeća na temelju *Pobratima*, prvog hrvatskog časopisa za adolescent/ic/e u 19. stoljeću. Pedagoška literatura, obrazovanje i odgoj djevojčica i djevojaka igrali su ključnu ulogu u provođenju i realizaciji ideje „idealnog“ ženskog identiteta. Djevojke su čitale literaturu snažnog pedagoško-didaktičkog narativa u kojima su adolescentski ženski likovi utjelovljavali poželjne karakteristike poput požrtvornosti, radinosti, skromnosti, jednostavnosti, ljubaznosti, stidljivosti, čednosti, poslušnosti, marljivosti, pobožnosti, šutljivosti. U adolescentice su se putem školskog obrazovanja i odgoja, a potom i kućnog odgoja te čitanjem adolescentskih časopisa, romana i ostale literature trebale afirmirati navedene karakteristike koje su je upućivale u uloge koje su se smatrale biološki određenim za ženu, a to su bile uloge supruge, majke i kućanice. U analiziranim pripovijetkama, crticama, narodnim pričama i ostalim relevantnim tekstovima iz *Pobratima*, koji su imali pedagoško-didaktičnu funkciju i koji su prema strukturi i sadržaju bili namijenjeni adolescenticama, dokazat će se prisutnost upravo navedenog pedagoškog diskursa. Protagonistkinje analiziranih proznih tekstova najčešće su se susretale sa životnim nedaćama zbog kojih su bile primorane raditi kako bi osigurale obiteljsku egzistenciju koja se najčešće prekida narativnim krajem sretnog braka ili, u rjeđim slučajevima, ostaju učiteljicama. U oba slučaja, one ispunjavaju svoje „ženske dužnosti“ te nisu lišene poželjnih ženskih i/ili djevojačkih karakternih osobina.

Ključne riječi: adolescentica, *Pobratim*, pedagoški diskurs, poželjna djevojka, 19. stoljeće

Abstract

This paper will explore, analyze and discuss social and cultural notions of male and female adolescence based on *Pobratim*, the first Croatian journal for adolescents in the 19th century. Pedagogical literature, education and upbringing of little girls and female adolescents played a key role in the implementation and realization of the idea of an „ideal“ female identity. The girls read the literature of a strong pedagogical-didactic narrative in which adolescent female characters embodied desirable characteristics such as sacrifice, diligence, modesty, simplicity, kindness, shyness, chastity, obedience, diligence, piety, silence. Through school education, home upbringing and reading magazines, novels and other literature intended for female adolescents, young girls had to affirm the above mentioned characteristics that led them to the roles that were considered biologically determined for a woman, and those were the roles of wife, mother and housewife. In the analyzed stories, sketches, folk tales and other relevant texts, *Pobratim*, which had a pedagogical-didactic function and which, according to the structure and content, were intended for adolescents, will prove the presence of the above-mentioned pedagogical discourse. The protagonists of the analyzed prose texts most often were encountered with life's adversities due to which they were forced to work to ensure a family existence, but in the end is most often interrupted by the narrative a happy marriage or, in rare cases, female characters remain teachers throughout their life. In both cases, they fulfill their „feminine duties“ and are not deprived of desirable feminine and / or girlish character traits.

Keywords: adolescent, *Pobratim*, pedagogical discourse, desirable girl, 19th century

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Ženski identitet i odgoj djevojaka u „dobre“ žene	3
2.1. Čitanje i djevojački odgoj.....	4
3. Istraživanje, analiza i interpretacija <i>Pobratima</i>	7
3.1. Šetnja	9
3.2. U radu je spas	11
3.3. Junačko srce.....	15
3.4. Pod Dubovac gradom	18
3.5. Tri Božića	21
3.6. Majčina ostavština	24
3.7. Sjećam se	25
3.8. Nova haljina.....	26
3.9. Legenda o mojem šeširu	27
3.10. Što je duši djevojke, kada prvi hljeb mijesi	28
3.11. Sitni člani Jagode Truhelke.....	28
3.12. „Ideal“ djevojka u narodnim pričama	31
3.13. Zašto me, majko, nisi bolje odgojila?	32
3.14. Autorice s kritičkim mišljenjem.....	34
3.15. Hrvatskim kćerima.....	35
4. Zaključak	37
5. Literatura	39

1. Uvod

U spolnom diskursu hrvatskog građanskog društva 19. stoljeća građanska žena je potpuno trebala biti podređena muškarcima i determinirana obiteljskim životom. Žena je djelovala u privatnoj sferi doma, dok je muž, dakako, djelovao javno. Obiteljski život je trebao biti jedina domena njezinog djelovanja. No, otkud proizlazi spomenuti koncept? Podčinjenost žena proizlazi iz „biološkoj“ determiniranosti, kako je tvrdila znanost 19. stoljeća. Na temelju proizvoljnog znanja stvoren je određen ideal žene, a time i sustav odgoja i obrazovanja koji je odgajao, odnosno „ukalupljivao“ djevojke¹ u tražene uloge. Budući da se žena mogla afirmirati jedino obiteljskim životom, udaja je bila središnji događaj njeznog života. Odgoj i obrazovanje djevojaka bilo je strogo (p)određeno njihovim budućim ulogama supruge, majke i kućanice, što je vidljivo iz pedagoških diskursa 19. stoljeća kao i u književnom stvaralaštvu te u adolescentskim časopisima. Stoga, kada se govori o karakteristikama žena u društvu 19. stoljeća, one se odnose i na mlade djevojke koje se uglavnom razlikuju od žena time što (još) nisu udane i time što su pod utjecajem pedagoške literature i društva koje ih oblikuje prema njihovim „prirođenim“ ulogama.

Cilj ovoga rada je istražiti, analizirati i interpretirati društvene i kulturne predodžbe o adolescentici i ženskoj adolescenciji na temelju *Pobratima*, prvog hrvatskog časopisa za adolescent/ic/e 19. stoljeća te prikazati kako su pedagoški diskursi i djevojačko čitanje bili važni čimbenici oblikovanja poželjne društvene predodžbe adolescentice 19. stoljeća.

U prvom dijelu rada, odnosno u drugom poglavlju ukratko će se prikazati konstrukcija ženskog i djevojačkog identiteta koji je proizašao iz pedagoških i znanstvenih diskursa 19. stoljeća, a koji se provodio putem kućnog odgoja te odgoja i obrazovanja afirmiranog u školskom sustavu.

Zatim će se u trećem poglavlju djevojačko čitanje interpretirati kao ključan faktor oblikovanja i odgoja adolescentice u kojem će se kasnije u radu moći prepoznati povezanost opisanih i istaknutih pedagoških nazora sa sadržajem *Pobratima*, o čemu će biti riječ u četvrtom poglavlju.

Osim toga, u četvrtom poglavlju i središnjem dijelu rada će se analizirati konstrukcija časopisa, a na temelju detaljno analiziranih i interpretiranih proznih tekstova i jedne pjesme u potpoglavljima četvrtog poglavlja će se prikazati afirmacije poželjnih karakteristika u likovima adolescentica u *Pobratimu*.

¹ U ovom radu će se pojmovi „adolescentica“ i „djevojka“ upotrebljavati kao istoznačnice.

Budući da je sredšnji dio ovog rada posvećen analizi i interpretaciji istraživanih tekstova u adolescentskom časopisu *Pobratimu*, bitno je istaknuti kako je čitanje imalo važnu ulogu u odgoju djevojaka. Autoriteti su u pedagoškim diskursima upozoravali djevojke i majke da nadziru svoje kćeri te da ih spriječe u čitanju „nepoćudne“ literature. Osim toga, čitanjem određenih djela patrijarhalno građansko društvo 19. stoljeća je odgajalo djevojke u „prave“ žene. Prema tome, *Pobratim* je služio kao još jedno čitalačko sredstvo koje se temeljilo na pedagoškim diskursima 19. stoljeća i koji je svojim sadržajem nastojao odgajati djevojke u „prave“ žene.

2. Ženski identitet i odgoj djevojaka u „dobre“ žene

Poželjna ili „dobra“ žena 19. stoljeća je ona koja ispunjava očekivanja patrijarhalnog društva. Prema *Mentalnom korzetu* (Župan, 2013), žene 19. stoljeća bile su odgajane i školovane da bi bile supruge, majke i kućanice. Osim toga, one su bile i pravno podčinjene, a njihova podčinjenost polazi od „znanstvenih“ istraživanja toga vremena prema kojima se konstruirao poželjni spolni identitet žena (Župan 2013: 24-26).

Tijekom cijelog 19. stoljeća pedagoški diskursi proizvodili su čitav niz značajki koje su navodno bile karakteristične samo za žene (Župan 2013: 51). Neke od karakteristika poželjne žene građanskog društva su „krasna, mirna, pokorna, strpljiva, brižljiva, kućevna, ljubežljiva, čedna, poštena, stidljiva“ (Župan 2013: 51), što su karakteristike uglavnom svih protagonistkinja u interpretiranim proznim tekstovima u *Pobratimu*. One su u višoj djevojačkoj školi putem odgoja trebale afirmirati sljedeće karakteristike: stidljivost, pobožnost, šutljivost, prostodušnost, skromnost, čednost i krotkost. „Gotovo u svim europskim zemljama 19. stoljeća u medicinskim, religijskim, sociološkim, psihološkim i pedagoškim diskursima pojavljivale su se gotovo identične psihološke karakteristike koje su se pridavale ženama i smatrale prirođenima“ (Župan 2013: 59). Austrijska feministkinja Rose Mayreder te karakterne konstrukcije oštro kritizira kao „subjektivni fetiš što su ga muškarci izmislili kako bi polaskali sebi. Muška predodžba vječne ženstvenosti samo je puka fantazijska želja“ (prema Župan 2013: 57-58). No, intelektualna elita tog vremena žensku prirodu nije dovodila u upit. Čak i Dragojla Jarnević u *Uzgoju žena* piše: „Ponajprije, dakako, određena je žena po naravi, da bude suprugom i majkom, jer ovaj stališ je naravi njezinoj najprimjereniji, ako i nije posve nuždan“ (Jarnević prema Župan 2013: 58). U 19. stoljeću građanska je žena svoj život trebala podrediti interesima supruga te je bila deteminirana obiteljskim životom (Župan 2013: 26), što je vidljivo

u proznim tekstovima namijenjenim adolescenticama objavljenim u *Pobratimu* gdje je najčešće narativni kraj uređen sretnim brakom. „‘Udana žena je sluškinja i gospodarica kuće u isti mah.’ (...) Pravno podčinjena, ona gubi svoje prezime. Podređena je pravnim propisima čiji je cilj prije svega zaštititi obitelj: običajnom pravu Starog režima; izrazito patrijarhalnom Građanskom zakoniku kojeg je Napoleon dao Francuskoj, pa i Europi, koja ga je više ili manje prihvatila, a koji ženi ne daju praktično nikakva prava” (Župan 2013: 28).

Školovanje djevojaka je trebalo igrati ključnu ulogu u stvaranju budućih „čuvarica domaćeg ognjišta“. Zanimljiva je informacija (prema Župan 2013: 62) da roditelji nisu hjetli slati djevojke u škole jer se nisu podučavale u ručnom radu. Nisu trebale biti pismene, no šivati, plesti i ostale „ženske“ vještine su morale znati. „Prekomjernim“ školovanjem u pitanje bi bila dovedena njihova ženstvenost. Drugim riječima, školovanje nije trebalo prelaziti okvire konstruiranog ženskog identiteta, što je bilo sukladno pedagoškoj politici kao što i *Školski prijatelj* 1869. u članku „Njekoliko rieči o naravnoj naobrazbi djevojčica“ postulira: „Djevojčice neka se naobrazovaju prema naravi, dakle prema njihovim tjelesnim i duševnim moćima i obzirom na njihovo buduće zvanje“ (prema Župan 2013: 58). Obrazovni sustav druge polovice 19. stoljeća usmjeravao se na više obrazovanje djevojaka iz srednje građanske i više društvene klase. Seoske djevojke su završavale samo nižu pučku školu te nisu nastavljale dalje s obrazovanjem. Prema statističkim podacima (prema Župan 2013: 79) u Banskoj Hrvatskoj je 1885. godine 38 820 učenica završilo nižu pučku školu, a samo je 593 djevojaka nastavilo s daljnim obrazovanjem u višim pučkim školama. Dakle, samo 1,5 posto djevojaka je nastavilo s višim obrazovanjem. Ono je djevojkama služilo da budu bolje udavače, odnosno trebale su se podučavati za kretanje u krugovima otmjenog staleža (prema Iveljić 2007: 309), stoga je znanje francuskog i njemačkog jezika, sviranje glasovira i malo znanja o općoj kulturi bilo potrebno.

2.1. Čitanje i djevojački odgoj

Djevojke su bile direktno ili indirektno pod utjecajem pedagoške literature koja je stvarala predodžbu poželjne djevojke koja se kasnije treba razviti u čistu, ćudorednu, poslušnu, mirnu, šutljivu ženu. Kao bitne sastavnice školskog sustava, mnogi pedagoški diskursi upozoravaju i upućuju na knjige koje djevojke čitaju i koje bi trebale čitati jer su one ključan faktor oblikovanja poželjnih identiteta. Župan također navodi (2013: 128) kako je za proučavanje djevojačkog čitanja 19. i 20. stoljeća važna dimenzija kontrole i nadzora. Tadašnji patrijarhalni sustav nastojao je na različite načine iskorijeniti nepoželjnu literaturu koja bi mogla ugroziti

poželjno djevojačko ponašanje, odnosno ženski identitet. Stoga se predlažu knjige koje poučavaju o dužnostima majke, supruge i kućanice. „Toj želji za čitanjem kod djevojaka moraju uzgojitelji susretati se sa svom pomnjom i razborom. U prvom redu valja ih očuvati s najvećom strogošću od čitanja rđavih knjiga. Zločesti romani kriju u sebi otrov, koji se pomalo pretače u dušu, kvari srce, uzburka maštu i iskrivljuje duh i razum” (Truhelka 1893a: 164). Truhelka naveden stav o važnosti nadzora djevojačkog čitanja prikazuje i u kratkom proznom tekstu *Šetnja* kojeg ću interpretirati u trećem poglavlju. Marija Jambrišak također upućuje na ćudoredno čitanje:

„Danas je mnogoj djevojci čitanje pokrivačem dangubi; mnoga čita, da se otme ozbiljnim mislima i poslovima, da sama sebe prevari. Naše djevojke žalibože već u nježnoj svojoj dobi čitaju romane svake vrsti. Tu si one svoju ionako živahnu maštu ugrijavaju te si umišljaju kojekakve idejale, kakih u životu ne ima. Ne nadju li takvih idejala, izgubi za nje život svoju vrijednost, te se ne rijedko ćute upravo nesretnima. Pa ipak može knjiga biti najboljim drugom. Čestokrat je ona najboljim čuvarom život, prepuna najuzvišenijih misli. Knjiga je vazda živi glas, mudrac, koji svedjer šuti.” (Jambrišak prema Zima 2013: 374).

Franjo Klaić se 1865. u tekstu *Mala gospodarica* također obraća adolescentima (Zima 2013: 376). Naime, ono i jest štivo za djevojke koje moraju savršeno spoznati kako su njihove dužnosti kao majki, supruge i kućanice najuzvišenije i ujedno najviše što mogu postići u životu. Kao što i Jambrišakova apostrofira: “Na pragu iz škole u život neka upamti ovu: Ne nastoj, da budeš više, nego li što biti možeš” (1921: 29).

U *Uzordjevojci*, kao pedagoškom diskursu, također dominiraju određenja djevojke kao supruge, majke i kućanice. To su ideali kojima treba težiti jer su već prisutni u samoj ženskoj prirodi, odnosno riječ je o biološkom određenju: „Zato treba, da naobrazbom od žene učinimo ono što ima da bude, tj. čestitu, marljivu kućanicu, ljubežljivu suprugu i sretnu majku” (Gall 1881: 4). *Uzordjevojka* bi trebala čitati tek onda kad nema nikakvog drugog posla, a i odabir knjiga je u domeni nadzora (Zima 2013: 378).

„Djevojka neka nikad nečita drugih knjiga, nego koje joj razumni roditelji ili iskreni, dobrohotni prijatelji, ili sviestni učitelji preporučaju. (...) Djevojka treba da se sprijatelji s onimi djeli koja oplemenjuju srce ljudsko, koja um i srce ugodno zabavljaju, ona neka čita one knjige, koje će ju poučiti o dužnostih supruge, kućanice i majke, koje će ju upoznati sa liepom i plemenitom, ali i težkom te napornom budućom odredbom njenom” (Gall 1881: 5-6).

Adolescentski časopis *Pobratim* također je pisan u okvirima tadašnjeg pedagoškog diskursa o djevojci koja će postati gospodaricom kućanstva, tj. kućanicom, suprugom i majkom,

no možda i učiteljicom. U *Pobratimu* se kroz razne priče, pripovijesti, na primjer, u *Majčinoj ostavštini* i *Pod Dubovac gradom* Marije Jambrišak veliča uloga majke koja je zaslužna za odgoj dobrih i čudorednih djevojaka. U nekim pripovijestima kao što je *U radu je spas* Jagode Truhelke poželjnije će biti postati suprugom, tj. zasnovati obitelj nego nastaviti raditi dugoželjeni i voljeni posao učiteljice.

Vjerojatno kao učiteljica koja nastoji dobro odgojiti djevojke, Jagoda Truhelka u svom članku iz 1893. *Što da čitaju naše mlade djevojke* apostrofira problem čitanja prikladnih knjiga, kojih, kako ona smatra, nema u dovoljnoj mjeri. Nameće se pitanje (Zima 2013: 378-379) o kakvim prikladnim sadržajima je riječ, odnosno kakva to literatura obogaćuje srce djevojačko. Naime, prema pedagoškom diskursu ističe se kako knjige moraju poticati i razvijati žensku prirodu, odnosno one moraju biti u skladu s predodžbom idealnog ženskog identiteta. Iako ovdje neću ulaziti u sadržaj beletristike koja se smatrala prikladnom, ukratko ću prikazati sadržaj jednog od propisanog udžbenika za djevojčice.

Može se primijetiti da u udžbeniku *Slike iz hrvatske i slovienske poviesti za građanske i više djevojačke učione* Janko Tomić, učitelj više djevojačke škole u Karlovcu, na sadržajnoj razini djevojčicama nudi kratke priče iz povijesti s naglašenom poukom o pobožnosti, poslušnosti, ljubavi prema obitelji i narodu. Legende i mitovi su sastavni dio udžbenika, za razliku od dječaćkih udžbenika koji su na sustavan način stjecali činjenična znanja iz povijesti. Priče za djevojčice su uglavnom stereotipizirane i idealizirane. Tomić kao jedan od primjera navodi priče o Čehinjama sv. Ljudmili i Dubravki, koja se udaje za Poljaka tek nakon što prijeđe na kršćanstvo (Iveljić 2007: 280-281). Slični pristup i sadržaj se može vidjeti i u *Pobratimu*. Dijelovi časopisa kojima se nastoji obogatiti znanje vidljivo su namijenjeni dječacima, kao *Odlazak u lov*, povijesne priče u kojima često nema ženskih likova osim možda zle maćehe, požrtvovnih majki i sestara, zatim neke pripovijesti poput *Naučnika*, *Moj mali junak*, crtice *Čobanče*, *Đačko putovanje*, *Pedagoške batine* gdje je primarni (i jedini) adresat adolescent. S druge strane, iako su djevojke u obrazovanju bile zakinite za obrazovanje koje su imali mladići, mogle su čitati neke povijesne crtice, nova astronomska saznanja i općenito su mogle više saznati nešto o novim znanstvenim otkrićima ili produbiti znanje iz neke znanstvene domene čitajući *Pobratima*.

Osim beletristike, negativan učinak na žensku, odnosno djevojačku osobnost bile su i filozofske knjige koje se nikako nisu uklapale u konstrukciju poželjne slike žene kao pokorne i prostodušne supruge, kućanice i majke. Filozofske knjige bi mogle poticati djevojke na

razmišljanje, što svakako nije poželjno niti ženstveno²: „Svrha uzgoju u djevojačkim školama mora da bude: učiniti ne toliko mudre, već više pobožne i kršćanskim mišljenjem prožete djevojke. Mi ne trebamo brbljavih filozofkinja, već pobožnih i krjeposnih djevojaka” (prema Župan 2013: 54). Stoga, niti sadržaj u adolescentskim časopisima namijenjen djevojkama nije bio baš intelektualne prirode, već je imao bitnu odgojnu funkciju. S druge strane, ako se već govorilo o znanju onda se ono obogaćivalo praktičnim znanjem za koje je poželjno da buduća majka, supruga i kućanica zna.

Dakle, pobožnost, strpljivost, radinost, požrtvornost, poslušnost i kućevnost poželjne su karakteristike djevojka i zaokružuju sliku adolescentice koja je takvom prikazana i u analiziranim i interpretiranim proznim tekstovima u *Pobratimu*.

3. Istraživanje, analiza i interpretacija *Pobratima*

Pobratim je bio prvi časopis namijenjen adolescentima. Izlazio je od 1891. do 1916., a urednici su mu bili gimnazijski i sveučilišni profesori poput Petra Markovića, Gavre Manojlovića. U svojih dvadesetpet godina izlaženja, časopis je izmijenio nekoliko urednika, a izdavao ga je tiskar Ignjat Granitz. Časopis je bio poučnog i zabavnog sadržaja, a izlazio je dvaput mjesečno.

Analizirat ću i interpretirati časopis u izlaženju od 1893. do 1902. godine. Analiza obuhvaća i početak 20. stoljeća jer se ideal i koncept poželjne djevojke 19. stoljeća nije promijenio, što se časopisa tiče, u prvim godinama 20. stoljeća. Prije analize i interpretacije pojedinih izabranih tekstova objavljenih u časopisu, najprije ću reći nešto što sam mogla iščitati iz strukture i sadržaja časopisa. Iako se predodžba adolescentice može iščitati iz proznih tekstova u kojima su vidljive poželjne vrline i nedopustive mane pojedinih likova djevojaka (i žena), ona je vidljiva i u samoj strukturi časopisa.

Sam naslov časopisa upućuje da je (vidljivo) namijenjen adolescentima. Osim toga, i sadržaj upućuje na to. Tek od trećeg godišta 1893./1894. mogu se vidjeti sadržaji koji su namijenjeni i djevojkama, koje su čitale časopis, što je vidljivo već i u drugom godištu časopisa gdje su objavljena imena djevojaka koje su točno riješile zagonetke (prema Zima 2013: 380). Kako je postao vidljiv ženski čitateljski udio adolescentske populacije, od trećeg godišta se i žene pojavljuju u časopisima kao autorice tekstova, vjerojatno kako bi svojim tekstovima

² Župan navodi da je žena koja se ističe znanjem negacija ženstvenosti (Župan 2013: 55).

odgojno utjecale na djevojke, što analiza pojedinih tekstova namijenjenih djevojkama i pokazuje. Djevojke u redakciju šalju svoje pjesme te su neke od njih i objavljivane, npr. Elza Kučera piše pjesmu *Hrvatskim kćerima* koju ću kasnije analizirati i interpretirati, Tugomila Topić B. piše posmrtnu pjesmu *Majci* (1899: 137), autorica pod pseudonimom Velebitska kćerka 1902. piše domoljubnu pjesmu te u istom broju adolescentica Zdenka Markić (1902: 160-161) piše kratku domoljubnu priču *Za domovinu!*... u kojoj se apostrofira obrazovanje kao sredstvo za dobar odgoj hrvatske mladeži. Zanimljivo je primijetiti da, iako je udio djevojaka pjesnikinja malen, one uglavnom pišu pjesme rodoljubne tematike, dok mladići pišu rodoljubne, misaone, ljubavne pjesme, odnosno pišu pjesme svih tematika. Svake godine u redakciju je pristizao veći broj pjesmama, a od 1898. pristizali su i prozni tekstovi *Pobratimovaca*. Iznimno malen broj djevojaka je objavljivalo prozne tekstove. One uglavnom nisu objavljivale originalne priče kao što su mladići pisali, već su to bile sakupljene narodne poslovice ili prijevod kakvog kratkog teksta. Iz toga se može zaključiti kako djevojke nisu bile poticane da samostalno nešto stvaraju, izuzev domoljubnih pjesama, već da prikupe postojeću građu. Na primjer, Antonia Brolich piše, odnosno *sabire Narodne poslovice* (1899: 291). Osim toga, u desetom godištu *Pobratima* (1899/1900) u rubrici *Listak mladih Pobratimovaca* 68 *Pobratimovaca* je poslalo pjesme, od kojih su 3 adolescentice, a njih šestero je navelo inicijale ili samo prezime te se ne može iščitati o kojem se spolu radi. Djevojke koje su poslale pjesme su Elza Kučera s pjesmom *Priča*, Lijerka s pjesmom *Posljednja želja* i Topić M. Tugomila s posmrtnom pjesmom *Majci*. Osim pjesama *Pobratimovci* su slali i *članke u prozi*. Od 43 *Pobratimovaca*, petero ih piše inicijalima ili ne navodi prezime, a od adolescentica, njih pet objavljuje prozne tekstove. Za razliku od tekstova koje su objavili adolescenti, nijedna ne piše originalan tekst, već su *sabrane* ili *priopćile* narodne zagonetke, poslovice i pitalice: Antonija Brolich objavljuje *Narodne poslovice*, Pleša Anka *sabrana Ličke zagonetke*, Tomašić Danica (*sabrana*) *Narodne zagonetke*, Uzelac Jelena (*sakupila*) *Narodne zagonetke* i Vyhnal Danica (*priopćila*) *Pitalice*. Može se iščitati da djevojke u obrazovnom sustavu nisu bile poticane na originalnost zbog specifičnog rodnog obrazovanja djevojaka, stoga ni ne čudi što nisu pisale autorske *članke*.

Nadalje, i u tekstovima autorica koje se pojavljuju od 1893. kao *Pobratimove* suradnice, iščitava se da su to najčešće već prerađeni tekstovi. Na primjer, u desetom godištu Ela Kranjčević prevodi francuske i njemačke pripovijetke, Štefa Iskra piše dvije pripovijetke „po franc.“: *Žeđa za zlatom* (1899-1900: 206) i *Mlatac* (1899-1900: 374, 404). No, postavlja se pitanje jesu li autorice tekstova zaista samo prerađivale već originalne tekstove ili se ponekad radi o rodno utemeljenom nepriznavanju autorstva. Na primjer (prema Zima 2013: 381),

Junačko srce Jagode Truhelke se interpretira kao po *francuskom priredila* iako nema naznake o eventualnom autorstvu ili izvorniku, a u nekim nastavcima ova se oznaka ponekad izostavlja. Osim toga (Zima 2013: 381), mjesto početne radnje je u Opatiji što upućuje na veće promjene eventualnog francuskog izvornika. Moguće je da je situacija slična i s *Majčinom ostavštinom* koju je po *njemačkom preradila* Marija Jambrišak. Iz analize *Pobratima* do dvanaestog godišta, stječe se dojam da spisateljice nisu originalne ni samostalne u svom stvaralaštvu. Malen je broj autorica, tj. *Pobratimovih* suradnica, a često su tekstovi koje su pisale imale rodno didaktičnu funkciju u kojoj je primarni adresat adolescentica. Proznim tekstovima se, kao što sam već navela, nastojalo utjecati na odgoj djevojaka, stoga se iz karakterizacije pojedinih ženskih likova može prepoznati pedagoški diskurs 19. stoljeća.

U sljedećim potpoglavljima ću analizirati i interpretirati pojedine prozne tekstove i jednu pjesmu u kojima se ili pojavljuju likovi adolescentica i/ili iz kojih se mogu iščitati upućeni pedagoški diskursi 19. stoljeća ženskoj čitateljskoj publici. Analizirane i interpretirane pripovijetke, crtice i pjesma, objavljivane su u *Pobratimu* u razdoblju od 1893. do 1900. godine. Interpretirane pripovijetke su *U radu je spas*, *Junačko srce*, *Sitni članci Jagode Truhelke*, *Šetnja*, *Nova haljina* Jagode Truhelke, pripovijetke *Tri Božića*, *Pod Dubovac gradom*, *Majčina ostavština* Marije Jambrišak, *Sjećam se* Marije Horvat, *Legenda o mojem šeširu* Ide Fürst, *Što je duši djevojke, kada prvi hljeb mijesi* Jelice Belović-Bernadzikowske. Osim pripovijetki ukratko su analizirane narodne priče *Izgubljeni dječak*, *Lijepa kraljevna*, *Uspavana ljepotica*, *Predraga* u potpoglavljima „*Ideal*“ *djevojka u narodnim pričama* i *Zašto me, majko, nisi bolje odgojila?*“. Na koncu je analiziran kritički osvrt Eugenije Gerbe: *Misli o Lišću F. Mažuranića* te pjesma *Hrvatskim kćerima* tadašnje adolescentice Elze Kučere.

3.1. Šetnja

Jagoda Truhelka je u sedmom godištu *Pobratima* (1897) objavila kratku priču *Šetnja* pedagoško-didaktičnog narativa u kojoj je odlično prikazan stav patrijarhalnog građanskog društva o znanju i obrazovanju djevojaka. *Šetnja* je napisana u obliku razgovora triju prijateljica Cvijete, Milke i Danice u kojem djevojke raspravljaju, odnosno, Cvijeta i Danica uvjeravaju Milku u neophodnost poznavanja ženskog ručnog rada i kućanskih poslova. Na početku pripovijetke Milka nije prepoznala lan, na što su se druge dvije prijateljice zgrozile: „Kako si to mogla zaboraviti? Zar ne znaš, da mi djevojke moramo dobro da upamtimo sve, što spada na ženski ručni rad i na kućni posao“ (Truhelka 1897a: 257). Na što ona odgovara da neće biti „švelja niti prelja“ da to treba znati, na što začuđene prijateljice zapitkuju što li onda ona treba znati ako ne „ženska“ poslove. No, ona progovara kao i možda mnoga djevojka koja je težila

visokom obrazovanju i emancipaciji: „Ja se učim iz knjiga jezike i druge znanosti, da postanem učena i naobražena, a za sve drugo, čim se bave ženske, ne marim“ (Truhelka 1897a: 257). Milka nadalje priznaje prijateljicama da je zaboravila plesti, ši(va)ti i vesti jer u slobodnom vremenu kada ne uči za školu, čita knjige po svom izboru „jer i to spada k naobraženju“ (Truhelka 1897a: 257). Cvijeta poziva Milku na moral i ukazuje joj na potrebu savjetovanja s mamom što smije čitati. Cvijeta ukratko opisuje svoj i Daničin tjedni raspored, koji je, čini mi, prikazan kao idealan za svaku djevojku:

„Mi ne smijemo ništa čitati bez privole svoje majke. Za prosta vremena uređujemo svoje stvari, krpamo i popravljamo haljine, onda vezemo ili šijemo, i samo nedjeljom čitamo, i to glasno, što nam je mama izabrala“ (Truhelka 1897a: 257).

Ovdje je vidljiva već spomenuta kontrola i nadzor djevojačkog čitanja i opasnost od „zazornih“ i nepoćudnih knjiga. Štoviše, vidljiva je kontrola i nadzor nad cijelim djevojačkim životom: „Mi niti smijemo niti hoćemo da činimo isto bez mamina znanja. Ona veli, da moramo raditi i razumjeti se u sve kućne poslove“ (Truhelka 1897a: 257). Djevojka mora ići u školu i učiti, no ne smije zanemarivati svoje naravne dužnosti, kako joj Danica i govori: „jer se od djevojke traži i jedno i drugo, da bude naobražena duhom i vješta rukama“ (Truhelka 1897a: 258). Milka joj odgovara da ipak ne treba znati kućanske poslove jer će sa svojim znanjem koje je stekla „vazda toliko zaslužiti, da ću moći platiti sluškinju“ (Truhelka 1897a: 258). No, Cvijeta smatra da je nepoznavanje kućanskih poslova neinteligentno i vrijedno sramote:

„Ne ćeš li se zastidjeti, što će ona, koja knjige nije učila, zanti točno kazati, kako se od ovoga modroga polja dobiva platno, da se njim pokrije ljudska golotinja, a ti toga nećeš znati, makar si učila tolike knjige, i još misliš, da si toliko i toliko pametnija od nje“ (Truhelka 1897a: 258)?

Dakle, ako djevojka ne zna ništa o kućanskim poslovima, ne vrijedi joj intelektualno znanje. Njena pamet se vrednuje prema znanju o kućanskim poslovima i ženskom ručnom radu. Ako ona to ne zna, nije pametna, gubi svoju vrijednost. Jasan je osuđujući stav prema djevojci koja, čak i da je dovoljno bogata da ima sluškinje koje će obavljati poslove koje bi svaka žena trebala znati, ipak neće odrasti u „pravu“ ženu.

Dapače, ona se svojim znanjem ne bi trebala isticati, što također pripada pedagoškom diskursu 19. stoljeća u kojem, prema Županu (2013: 55), Josip Gall upozorava žene da ne pričaju previše jer one ne mogu ništa znati o bitnim stvarima, kao što Josip Gall navodi: „Djevojka valja da si dobro upamti, da bi se učinila smiešnom, da bi se omrazila, kad bi se svojim znanjem izticala“ (prema Župan 2013: 55). Cvijeta Milki također govori, po nazorima njene mame, da ne bi trebala biti upadljiva svojim znanjem:

„No moja nam majka uvijek govori, neka učimo, kolikogod možemo, neka naobražavamo duh svoj, ali neka ne budemo ohole na svoje znanje, opominje nas, da svojega znanja ne smijemo isticati, a još manje druge prezirati, koji možda manje znanju“ (Truhelka 1897a: 258).

Žena koja se ističe znanjem negacija je ženstvenosti te je neprirodna pojava (prema Župan 2013:55). Milka na koncu priznaje prijateljicama da su u pravu i da će razmisliti o svemu što su joj rekle. Dakle, u razgovoru triju prijateljica vidljiva su dva pola društva, odnosno u likovima Cvijete i Danice utjelovljen je stav patrijarhalnog društva 19. stoljeća, izraz mnogih devetnaestostoljetnih pedagoških diskursa u kojima je odgoj i obrazovanje djevojaka trebao težiti prema razvijanju sposobnosti da obavljaju svoje dužnosti koje ih čekaju u budućim ulogama majke, supruge i kućanice. S druge strane, Milka utjelovljuje alternativni stav koji se zasigurno stvarao u mislima djevojaka koje su razmišljale o višem obrazovanju i samostalnom i neovisnom, odnosno emancipiranom načinu života. No, Milka priznaje prijateljicama da su u pravu, što znači okviri patrijarhalnog društva u kojem žena mora i treba znati svoje ženske dužnosti imaju svoje čvrste temelje. Navedeno je vidljivo i u likovima učiteljica koje su počele samostalno zarađivati, no nisu bile oslobođene od obavljanja svoje naravne uloge majke odgajateljice. Drugim riječima, iako bogate intelektualnim znanjem, one znaju sve o ženskim poslovima i poput majki brižno odgajaju učenice u školi.

3.2. *U radu je spas*

Pripovijest Jagode Truhelke *U radu je spas* izlazila je u devet nastavaka 1893. godine u *Pobratimu*. Truhelkina pripovijest, kao i druge, ima spolno didaktičku ulogu te je namijenjena djevojkama. Jedna od poučnih misli jest da potpunim prihvaćanjem dužnosti pronalazimo spasenje, odnosno sretan život. U pripovijesti, za koju se može ustvrditi da je ženska lektira (Zima: 380-381), ističe se da svatko mora imati određene dužnosti koje mu pripadaju biološkim određenjem, a na poučan način se prikazuje kako sudbina može „kazniti“ djevojku koja ne misli o svojim budućim dužnostima, a niti o radu, a nagraditi ju kada ih prihvati svim srcem jer, kako sam naslov govori: *U radu je spas*.

Na početku pripovijetke suprotstavljene su dvije protagonistkinje, Ruža i Stana. Stana je prikazana oholom djevojčicom, a kasnije i rastrošnom djevojkom iz imućne obitelji, tatinom mezimicom koja nije morala ništa raditi te nije znala nikakve kućanske poslove. Sestrična Ruža njena je suprotnost i majka ju stalno ističe kao uzor jer ona ne mari za zabave, nove haljine, već je jednostavna, a njen stav, držanje i kretnje govore o njenim vrlinama, kao i njena šutljivost, pokornost i spremnost da s kršćanskom ustrajnošću, poniznošću i ljubavlju izdrži svakojake

Stanine uvrede. Dakle, već na početku može se ustvrditi da je Ruža utjelovljenje idealne djevojke 19. stoljeća (prema Župan 2013: 66) jer ju krasi vrline poput jednostavnosti, skromnosti, šutljivosti, pokornosti, pobožnosti, a i požrtvornosti. Spomenuto posjedovanje prethodno navedenih karakteristika, odnosno „vrlina“ bit će potkrijepljeno primjerima u daljnoj analizi i interpretaciji pripovijetke.

Ruža voli čitati knjige koje je mladi doktor preporučio Stani, dok su Stani te knjige dosadne jer nazivi poput *Dužnosti*, *Pomozi si sam*, *Zvanje žene* ne smatra prikladnima za sebe. Ruža ih voli čitati pa čak i samoj Stani progovara o dužnosti: „Do sada smo bile djeca, te su se za nas drugi brinuli. No sada, gdje stupamo u život, treba da se primimo dužnosti, što nam ih taj život nalaže, dužnosti, bez kojih ne bismo nikada svomu ljudskom zvanju zadovoljile“ (Truhelka 1893b: 130) na što Stana odgovara da ona nema nikakvih dužnosti u životu (Truhelka 1893b: 130) te smatra da se život sastoji od uživanja i zabave. Zanimljivo je uočiti i da se u pripovijetkama dužnosti naglašavaju kod žena. Ljudsko zvanje, o kojem Ruža progovara, dužnosti su žena koje trebaju ispuniti kao buduće majke, supruge i kućanice. Navedeno opimjeruje i dijalog Stane i mladog doktora na plesnoj zabavi. U razgovoru s doktorom Korićem, na njegovo pitanje što voli raditi u životu, odgovara da voli jahati, ići na koncerte, sanjkati, klizati, plesati, na što ju doktor Korić upita:

„Pitao bih vas, gospođice, da li je to zaista sve, što može ispunjavati život djevojke i žene? Ne mislite li, da ima još nešto, što sačinjava život ljudski? Nijeste li nikada pomislili, da čovjek ima drugu svrhu na svijetu, nego li je zabava i uživanje“ (Truhelka 1893b: 148)?

Ta svrha je vršenje dužnosti. Govori joj da je kao pukovnikova kći dužna steći neko obrazovanje i pomalo se baviti kućanstvom, što je sasvim u skladu s mišljenjem patrijarhalnog društva: građanske djevojke bi nakon niže pučke škole, trebale nastaviti s obrazovanjem u višim djevojačkim školama (Župan 2013: 65).

Stana je kasnije, suočena s naglom neimaštinom zbog očevih dugova koji se otkrivaju nakon njegove iznenadne smrti, primorana raditi, a kako i sam naslov pripovijesti nalaže da je u radu spas, ona se zahvaljujući radu preobražava u radišnu, skromnu, odgovornu djevojku koja više nije glasna, bučna, već je tiha, stidljiva i nije toliko pričljiva, a sve navedeno su vrline poželjne kod djevojaka i žena 19. stoljeća. Ona uočava smisao života – biti drugima na koristi i prihvaćanje svojih dužnosti kao mlade žene. Svojim novostečenim vrlinama, osvaja mladog doktora te ju on zaprosi, a ona stidljivo pristane.

Uvođenjem dviju, u prvom dijelu pripovijesti suprotstavljenih protagonistkinja, Truhelka je jasno predočila željeno i neželjeno ponašanje djevojaka u društvu. Ruža, odraz idealne djevojke, bila je „cvijetak, koji je cvao tiho i neopaženo“ (Truhelka 1893: 147). Osim šutljivosti i stpljivosti koje krase Ružu, ona je i požrtvovna i nesebična, zaboravlja na sebe i svoje potrebe kad god to treba, ona daje svoj novac sa „štedioničke knjižice“ kako bi pomogla teti, odnosno kako bi ona mogla poslati novac svom rasipnom sinu. U opisu Ružinih vrlina, opisuje se i brižan odgoj majke. On se prikazuje kao vrlo bitan čimbenik u oblikovanju djeteta. „Dijete je sirov neobdjelan kamen, na kojem tešu najprije roditelji, a onda učitelji, društvo, svijet, dok ne dobije željeni oblik“ (Truhelka 1893b: 147). Navedeno ocrtava i strukturu dječjeg romana 19. stoljeća u kojem je djetinjstvo tek priprema za „pravi život“. Tadašnji dječji romani bili su u funkciji odgoja jednako kao i pripovijesti i kratke priče koje imaju odgojnu funkciju primarno kod adolescentica iako se to uočava i u tekstovima namijenjenim adolescentima. U romanima likovi su imali svoje određene funkcije i svojim postupcima upućivali su mlade čitateljice i čitatelje na ispravno ponašanje, odnosno ukazivali su na kaznu koja neminovno slijedi nakon neispravnog ili nagradu koja je posljedica ispravnog ponašanja (Zima 2011: 26-28).

Jednako kao i u Truhelkinoj *Tugomili*, likovi imaju određene pedagoške funkcije kojima se upućuje na ispravno ponašanje. „Briga i trud (oko odgoja) obilno su joj se naplatili. Ruža postade djevojčice čedno i razumno, kojemu je srce i pamet bila na pravom mjestu. Pa kako je bila dobra i plemenita, držala je i druge ljude takovima“ (Truhelka 1893b: 147). Osim dobrote, čednosti, plemenitosti, ona je rasla tiho i neopaženo. Naime, tišina, odnosno „biti tihom“, šutljivom njena je vrlina koja se ističe na par mjesta kao i Stanino nepoželjno bučno ponašanje. Prema Županu (2013: 54), Gall u *Uzor-djevojci* također ističe kako je za ženu poželjno i prirodno „manje govoriti, a više slušati“. Stana je

„vesela, nestašna, i često se tako glasno smijala, da se sva dvorana orila, a ljudi su negodovanjem govorili o takom nepristojnom vladanju. Majka ju je uzalud upozoravala na njeno vladanje, no Stana je bila kao opojena tom prvom svojom zabavom, te je još manje nego obično slušala opomene“ (Truhelka 1893b: 147).

Ovdje se jasno vidi da je tišina i suzdržano vladanje ženska vrlina, Stanino ponašanje prikazano je sablazno i vrlo neženstveno jer mladići na prvoj zabavi više nisu htjeli plesati s njom. Stanina prijateljica Danica također je opsiana u terminima nepoželjne ženske brbljavosti i nedostatka suzdržanosti u društvu: „Njeno prpošno vladanje, preslobodni govor, ono nabacivanje sa svojim tobožnjim imetkom, pak ogovaranje svega i svakoga veoma se štetno doima Stane“ (Truhelka 1893b: 194). Ona je bila „živahne ćudi, posve slobodna u svojim

činima, rado se zabavljala u bučnom društvu, a toga je uvijek bilo u kućih njenih roditelja“ (Truhelka 1893b: 194). I prema Iskri Iveljić (2007: 309) ogovaranje, taština, pretjerivanje u plesu, zabavama, raskoši i kićenju nepoželjno je ponašanje djevojke, a Stana, kao i njena prijateljica, upravo oprimjeruju karakteristike nepoželjnog djevojačkog ponašanja. Dok se Stana družila sa svojom nepoćudnom prijateljicom, Ruža je ostajala doma sa Staninom bolesnom majkom te brinula o kućanstvu te „tako tiho i okretno sprema[la] razbacane Stanine haljine, dok je soba bivala sve ugodnijom“ (Truhelka 1893b: 193).

No, čini se da je nesebičnost i brižnost dio ženske prirode jer je i Stana vrlo brzo „otkrila“ navedene karakteristike u sebi kada je ozdravila i otišla raditi u Beč kao guvernanta kod bogatog bračnog para. Iako nikada do sada nije radila takav posao ona je „s pravom ženskom tankoćutnošću brzo [je] shvatila sve one sitne usluge i pomoći, kojima se bolesniku tako lako ugodi.“ Dakle, požrtvornost, nesebičnost i briga za druge su u njezinoj ženskoj prirodi. Ona se počela žrtvovati za dječicu koju je pazila, ona je počela „tiho i šuteći“ obavljati svoj posao. „[P]ostajala je mirnija i tiša, gdje je prije bila neobuzdana, nagla i bučna“ (Truhelka 1893b: 241) Nekad oholi izraz lica ublažila je neka tuga te više nije željela materijalne stvari, kao što su nove haljine koje su je prije veselile (Truhelka 1893b: 241).

Što je Stana naučila radeći dvije godine u Beču? „Naučila je svladati svoje želje i smanjiti ih na najpotrebitije, utišati žestoku i naprasitu ćud i napokon cijeniti ono, što je nekad prezirala: nauku i rad, u kojem čovjek nalazi mir i utjehu, dok mu na posljetku ne postane užitak i veselje“ (Truhelka 1893b: 244).

I doktor Korić u razgovoru s „preobraženom“ Stanom govori joj da čovjek naposljetku treba naći zadovoljstvo što je svladao sebe i svoje želje, te će takav život pun zatamljivanja svojih želja, koje donose patnju, uroditi slatkim plodom. Ona se preobrazila u radišnu, skromnu i smjernu djevojku te je time osvojila doktora koji ju je zaprosio, što je ujedno i slatki plod, tj. nagrada za njenu radišnost i patnje koje je prošla radeći kao guvernanta. Način na koji je Stana pristala da bude ženom mladog doktora Kodrića prikazuje upravo poželjan način mlade djevojke: stidljiv i čedan način: „Stana malo se ne onesvijesti od silne zbunjenosti, sreće i stida. Spustivši glavicu reče tihim glasom: 'Hoću'“ (Truhelka 1893b: 259). Osjećaj stida je u 19. stoljeću trebao disciplinirati žensko ponašanje (prema Župan 2013: 52), a Stana ga je zadobila svojom duševnom preobrazbom koja je osvojila mladog doktora, kao što je i dobar Ružin utjecaj osvojio Staninong brata Branka koji je zaprosio Ružu i pripovijetka se završava dvostruko sretnom udajom.

Iako je Ruža marljivo radila da postane učiteljicom, sretno prihvaća Brankovu prosidbu i odlazak s njim u Ameriku, što se čini poprilično apsurdnim narativnim završetkom. Apsurd se očituje u tome (Zima 2013: 381) što se Ruža vrlo lako odrekla svog prvog posla učiteljice za kojim je čeznula i zbog kojeg se silno trudila, no i Stana joj u jednom trenutku odgovara da će je takve idealne misli o učiteljstvu proći kada dođe u godine kada se djevojke udavaju (Truhelka 1893b: 181). Iako je Truhelka u svojoj pripovijesti prikazala mogućnost djevojaka da postanu učiteljicom, udaja je prikazana boljom opcijom, iz čega se može zaključiti da pripovijest ima jasno rodno didaktičnu ulogu (Zima 2013: 381). Čini se da Stanino prihvaćanje udaje ima poučan učinak na mlade čitateljice časopisa: poručuje im se da, iako je zvanje učiteljice časno i dobro, ipak je bolje biti udanom ženom, a jedno i drugo nije moglo ići zajedno jer je tada postojao zakon o celibatu učiteljica, odnosno zakon³ koji je zabranjivao učiteljicama da budu udane.

Jagoda Truhelka svojim ženskim likovima pruža mogućnost obrazovanja i samostalnog zarađivanja novaca, no jedino kako bi požrtvovno pomogla svojoj obitelji: Stana je u Beču dvije godine radila kao guvernanta, Ruža se obrazovala za učiteljsko zvanje, a Tugomila je u istoimenoj knjizi koju je Truhelka objavila 1894., kao i Ruža, naporno radila kako bi postala učiteljicom, te su obje imale osjećaj svete dužnosti prema obrazovanju i odgoju seoske zapuštene djece a svoje su zvanje vršile izvanredno marljivo i uspješno. Stana je, s druge strane, jedno vrijeme htjela postati slavnom pjevačicom te je ju je njena majka podržala u obrazovanju za željeno zanimanje, iako je tada Marija Jambrišak u *Rukovođu za općenje u obitelji, društvu i javnom životu* pjevanje definirala kao moralno zazorno žensko zanimanje. No, pjevanje u privatnoj sferi se smatralo ugodnim i korisnim (Zima 2013: 381). Truhelka subvertira predodžbu o „prikladnim“ ženskim zanimanjima (Zima 2013: 381) te se dotiče pjevanja kao ženskog zanimanja i u pripovijetci *Junačko srce*: Malaika požrtvovno brine o svojoj udomiteljskoj obitelji koja je nenadanim spletom okolnosti postala osiromašenom, te im svojim pjevanjem i stečenom slavom pjevačice pozamašnom količinom novaca priskrbljuje egzistenciju.

3.3. *Junačko srce*

³ Školski zakon iz 1888, čl. 152

Junačko srce, pripovijetka objavljena u petom godištu *Pobratima*, poput *Tugomile* je narativ o siročetu, što se uz pustolovne narative mogu odrediti kao glavni tipovi dječjih romana 19. stoljeća (prema Zima 2011: 19). No, osim dječjih romana, narativi o siročetu prisutni su i u analiziranim pripovijetkama, a u *Junačkom srcu* postoje i pustolovni, odnosno egzotični elementi. Protagonistkinja pripovijesti zapravo se zove Ivka koju su zvali „mala Ika“ te je tako stekla egzotičan nadimak. Ona je spasila život bogatoj Marici te ju je njena majka iz zahvalnosti uzima iz sirotišta te odlaze u egzotičnu Smirnu.

Malaika još kao siroče nije učestvovala u divljim igrama, već je sjedila i plela u svojim kolima, a time se i prikazuje da, iako je bila siroče, nije bila lišena poželjnih manira djevojčice 19. stoljeća. Bila je velikodušna, svi su je voljeli, a i imala je ozbiljno držanje i prirođenu omjetnost (Truhelka 1894/95: 7).

Malaičina dobročiniteljica opisana je lijenom, nehajnom, mlitavom, rasipnom ženom koja se zanimala samo za svoju odjeću. „Lijena i nehajna u svojem gospodarstvu, nije ni prsta makla, da se bavi ikakim kućanskim poslom, osim izborom svoje raskošne odjeće (...)“ (Truhelka 1894/95: 56). Upravo zato što nije prihvatila svoje (ženske) dužnosti, Truhelka ju smatra djetetom: „Ne imajući ozbiljne misli ostade dijete sa svojom djecom, te je sva briga za njihov opstanak počivala na plećima gospodina Damjanića“ (1894/95: 56), odnosno njihove „gospođice“ kojoj je osim brige o djeci povjerena i briga o cijelom kućanstvu. Zanimljivo je primijetiti da ženski likovi imućnih obitelji nisu bili vični kućevnosti, no to se prikazalo nedostatkom koji im se uvijek „obio o glavu“.

Nakon što umire otac te im se obznanjuje da je iza sebe ostavio velike dugove (a zaduživali su se kako bi udovoljili hirovima žene), Malaika i njena udomiteljska obitelj naglo osiromašuju. U trenutku kada je trebalo preuzeti odgovornost za financije u koje se gospođa Damjanić nije razumijela, Malaika se nesebično ponudila da vodi kućanstvo i brine o egzistenciji cijele obitelji: „Ona kao da je narasla u toj nesebičnoj požrtvovnosti“ (Truhelka 1894/95: 132), „Bijaše neumorna tješiteljica i požrtvovna u svojoj brizi za prijateljice svoje“ (Truhelka 1894/95: 148). Iako su Marica i njena mama bile mnogo puta nepravedne prema njoj, ponajviše kada su je optužile da je koketirala s princom Hasanom koji je doveden da bi se upoznao s Maricom, ona je kršćanskom samilošću dokazala da je „dobra“ djevojka, djevojka kakva bi svaka trebala biti.

Kršćanski element neizostavan je dio identiteta djevojke 19. stoljeća, a Malaika je pobožna i vjera joj pomaže u teškim trenucima u kojima se gospođica Paskvić kojoj su djevojke bile povjerene na odgoj i obrazovanje, iživljavala nad Malaikom tjerajući je da radi ponižavajuće poslove te se prema njoj odnosila kao prema sluškinji. Prva pričest je bila događaj

u kojem se ona naučila moliti srcem te ju je vjera ohrabivala i osnaživala u teškim i nepravednim trenucima: „Ona sebi pribavi hrabrost. Sad se ne osjećaje više sama i ostavljena. Ona se nauči, da se podloži, da se riješi svoje srdžbe i mržnje i da oprašta iz kršćanske ljubavi“ (Truhelka 1894/95: 73).

Ona je čedna, strpljiva, zna se svladavati i potiskivati svoje osjećaje: „Njezino grlo, njeno fino ponašanje, osobito čednost njena, kojom je vazda ispred Marice odvajala, što joj je ova donekle i priznavala, trpeći ju i kadikad gojeći pače i neku sklonost za svoju nepromjenjivu, ljubaznu i čednu drugaricu“ (Truhelka 1894/95: 116). Ona je u svojih pet godina što je živjela kod svojih udomitelja naučila „da se snađe u okolnostima strpljivošću i samozatajom“ (Truhelka 1894/95: 116). U razgovoru s Vilkom, Maričinim bratom koji je s vojne akademije došao doma na praznike, htjede mu povjeriti svoje patnje, no „premućala [ih] je s plemenitom namjerom“ te se rado zadržavala kod opisa svoje prve pričesti jer joj je „živa vjera pomogla, da svlada sve zle misli“ te je i njega navela da se svakog dana moli i da u vjeri traži utjehu. Ovdje je Malaičina uloga kršćanske spasiteljice mladića jednaka Ružinom spasonosnom smotuljku kojeg je pripremila Branku, Staninom bratu, kada se vraćao u Ameriku: zapakirala mu je Bibliju koja ga je nebrojeno puta spasila u mnogim nedaćama i odvela ga na „pravi put“.

Ružina i Malaičina pobožnost, a i poticanje mladića na pobožnost, te ostale navedene karakteristike prikazuju poželjne vrline djevojaka i žena 19. stoljeća, no osim njih Truhelka ističe i Malaičinu umnost, tj. pamet, koja u pedagoškom diskursu nije bila navedena kao bitna. Djevojka se za znanost nije trebala zanimati jer je to bila muška domena, u čemu Malaika pomalo prkosi ustaljenom konceptu jer je vrlo pametna i voli znanost, što joj Vilko, Maričin brat i priznaje: „Za dvije se godine tvoj um silno razvio, ti si za čudo pametna, i znaš već toliko toga (...) I ti razmiješ, što čitaš, jer razmišljaš; -- s tobom se čovjek može razgovarati kao sa odraslim“ (Truhelka 1894/95: 88). „Ona je umijela cijeniti znanost i ljubila ih je radi njih samih“ (Truhelka 1894/95: 116). No, ipak se često znanje zadržava i prikazuje u okvirima spoznaja svojih dužnosti koje su istaknute i u prethodno analiziranoj pripovijesti Jagode Truhelke, jer je Malaika već od djetinjstva imala „toplo srce i rano razvijen razum, koji je već spoznavao dužnosti i zadaće života“ (Truhelka 1894/95: 72), jednako kao što je to znala i Ruža. U pedagoškim diskursima znanje je trebalo praktično koristiti djevojkama, odnosno djevojka je trebala imati onoliko obrazovanja koliko će joj koristiti u ulogama supruge, majke i kućanice. No, s druge strane i kao što je već spomenuto (prema Iveljić 2007: 309) građanske djevojke su ipak mogle steći i dodatnog obrazovanja u višim djevojačkim školama, za razliku od svojih vršnjakinja na selu. Razlog tome je da budu bolje udavače, no i da mogu samostalno privređivati

ako se ne udaju i nađu u nevolji kao što se i Malaičina udomiteljska obitelj našla nakon smrti oca.

Svojom požrtvovnošću, možda i najistaknutijom vrlinom likova adolescentica, Malaika je pregalački radila na svome glasu kako bi mogla nastupati na međunarodnim koncertima. Ona je s bečkim profesorom pjevanja skoplila višegodišnji ugovor kojim je stekla obrazovanje, a time si je i priskrbila novce koje je namijenila podmirivanju Vilkovih dugova i uzdržavanju obitelji. Jedino Vilko nije bio sretan njezinim uspjehom jer je zarađivala više od njega, no u trenutku kada on dobiva bolji posao „više se nije osjećao tako malen i neznatan pred Malaikom. Stoga ju ohrabren zapita, bi li pošla s njim u Smirnu kao njegova žena. Malaika pristane“ (Truhelka 1894/95: 182) te ju profesor Desković, već dovoljno obogaćen Malaičinim pjevanjem, odriješi spona ugovora kojeg su potpisali te ona s njim i njegovom kćeri ostaje u prijateljskim odnosima. Zanimljivo je uočiti psihološku inferiornost mladića koji se pred Malaikom osjećao manje vrijednim jer nije zarađivao više od nje. Dapače, udaja se prikazuje časnijom i slavnijom opcijom od zanimanja slavne pjevačice jer što je žena bez braka? Čini se kao da posao nije mogao ići „ruku pod ruku“ s brakom jer zaposlena žena ne može brinuti o kućanstvu, djeci i suprugu te imati posao. Još jednom se potvrđuje teza da je žena stvorena tako da bude dopuna muškarcu, bez osobnog života, bez osobnih htijenja u domeni rada, odnosno javne sfere jer doprinos financija u obitelji mora ostati muška stvar te djevojka, jednom kada se uda, prestaje s radom koji nije u domeni obiteljskog rada. Djevojka se žrtvovala i radila za svoju obitelj, no jednom kada se uda odriješena je obveze privređivanja, što se prikazuje sretnim završetkom pripovijetke.

3.4. *Pod Dubovac gradom*

Marija Jambrišak također objavljuje pripovijetku u kojoj se prikazuje požrtvovnost mlade djevojke Zorke Borčičeve koja svojim učiteljskim radom osigurava egzistenciju svoje obitelji. Pripovijetku *Pod Dubovac gradom* objavljuje u pet nastavaka u petom godištu *Pobratima* 1894., a u prijašnjim je godištim surađivala kao prevoditeljica ili priređivačica, no nakon 1896. više nije objavljivala pripovjedna književna djela.⁴ Čini se da je dobro odlučila

⁴ Svoj fokus je usmjerila na pisanje par publicističkih članaka o ženskom obrazovanju, uređivala je ženske časopise te je objavila tri knjige životopisa znamenitih žena (Zima 2012: 382). Uz Mariju Fabković 1871. javno se borila za veća prava učiteljica (Župan 2013: 37).

(Zima 2012: 382) jer u istoj pripovijesti likove imenuje različitim imenima⁵ te u samoj pripovijesti nedostaje logičke povezanosti i jasnoće. Vidljivo je da je u pripovijesti nastojala artikulirati svoje stavove koje je već iznijela u tekstu *O ženskom uzgoju*.

Na početku Jambrišakova u pripovijest uvodi siromašnu obitelj Borković u kojoj muž troši sav zarađeni novac u gostionici, no mudra žena je dobra majka i kućanica pa uspijeva sa šivanjem i mudrim raspolaganjem preostalim financijama „namaknuti svakidani kruh“ jer „gdje je dobra kućanica, ondje se nije bojati propasti“ (Jambrišak 1894: 50). Unatoč tome što je muž uzrok njihovog siromaštva, Borkovićeva žena nastoji da kada je kod kuće da mu boravak u domu bude što ugodniji kako ne bi posjećivao gostionicu, a i molila se Bogu da prestane trošiti novce na alkohol. Čini se da je Jambrišakova mladim čitateljicama poslala opasnu poruku podržavanja alkoholizma svoga muža i ukazivanje da je molitva Bogu i ugađanje mužu način da se problem riješi, jer je naposljetku Bog uslišao ženine molitve i gospodin Mikić je prestao zalaziti u gostionicu kada mu je umro sin.

Njihovi susjedi, bogata obitelj Mikić je nesretna i bit će odvedena u propast jer žena Darinka je bila „sve -- samo nije bila domaćica i majka“ (Jambrišak 1894: 49). Svojoj kćeri Zlati nije pružala dobar primjer te se po njoj moglo vidjeti da će biti na majku: previše mari za svoju garderobu i tašta je. S druge strane, njena sestra Mira bila je uzorna djevojka, voljela je učiti, pričala je njemački i francuski (u tadašnje doba bili su to obvezni jezici), no zamolila je oca da nađe učiteljicu hrvatskog jezika, jer, iako je još bila dijete, znala je da nije ispravno što zanemaruje svoj materinski jezik (Jambrišak 1894: 49-50): „Bojala se ona, i to s pravom, da će s nepoznavanja jezika hrvatskoga ostati vazda tuđinkom u svojoj domovini“. Domoljubni stav je vidljiv na još par mjesta, npr. kada Mirko Borčić umire u tuđini, žali što ne može „počivati u svojoj domovini, koju sam vazda tako žarko ljubio“ (Jambrišak 1894: 50)! Domoljublje izraženo kod Mirka, Mirne i Zorke odraz su Jambrišakove i hrvatske pedagogije 19. stoljeća koja je, između ostalog, upućivala djevojke da budu ispunjene domoljubljem jer će kao buduće majke odgajati hrvatske sinove, koji će zahvaljujući majčinom odgoju naučiti i znati voljeti svoju domovinu i biti joj na usluzi. Zorka Borković, protagonistkinja koju pratimo od djevojačke do zrelije dobi, jednako tumači svojim učenicama: „Ne tražite, učenice mile, sreće izvan domovine svoje. Vjerujte, da ne ćete naći boljega mjesta na svijetu. (...) Tri vam riječi vazda bile svete: Bog, dom i rod“ (Jambrišak 1894: 98)! U članku „Djevojački uzgoj“ Davorina Trstenjaka objavljenom u *Napretku* (prema Župan 2013: 30) nailazimo na čvrstu povezanost

⁵ Na primjer, protagonisticu Zorku u 5. broju naziva Ivkom, a kasnije joj vraća ime Zorka, na početku pripovijesti piše o obitelji Borković, a u sljedećim nastavcima ih naziva Borčićevima. U radu će se o liku Zorke-Ivke pisati kao o Zorki, a obitelj Borčić/Borković/Borčićevi navodit će kao Borković.

ženskih uloga supruga i majke s očuvanjem hrvatske tradicije, tj. domoljublja. Djevojka se prvenstveno treba odgajati za ulogu majke i tako ojačati moralnu vlast u obitelji “koja je njezin svijet i oltar na kom [treba prikazivati] najsvetije žrtve Bogu i lijepoj nam majci sviju majka, hrvatskoj domovini” (prema Jagić 2008: 83). Većina žena se, dakle, trebala obrazovati do te mjere da budu dobre majke: “Svaka djevojka neka se tako odgoji i obrazuje, da bude u prvom redu valjana supruga i majka.” Samo odgoj dovoljno obrazovane majke može usaditi moralne i religiozne temelje, a o majčinom odgoju ovisi blagostanje domovine. Domoljubni motivi dobro odgojene djevojke vidljivi su i u *Junačkom srcu* gdje je Malaika na plesu pjevala Zajčeve *Lastavice*, što je bilo popraćeno s velikim odobravanjem.

No, iako obrazovane do stupnja koji će zadovoljiti njihove buduće uloge, obrazovanje žena je otvorilo vrata i obrazovanju učiteljica, a posao učiteljice omogućio je postupni ulazak u javni „muški prostor“ građanskog društva. U pripovijesti *Pod Dubovac gradom* vjerojatno se odražava Jambrišakov stav o učiteljicama. Zorka je ženski lik kojem posvećuje najveću pažnju, a ona je jedna od rijetkih djevojaka koja je odabrala postati učiteljicom i ujedno ne odustaje od svog zvanja do kraja života pa ju čak ni bolest ne može spriječiti da živi za svoje uzvišeno zvanje: „Zorka je živjela i radila samo za školu. Mladež je poticala na čistoću, na red i na rad“ (Jambrišak 1894: 82). „Zametnuše i riječ o uzvišenosti svoga zvanja, pa odlučiše svjesno raditi oko svoje zadaće, živjeti samo za svoje zvanje, i u njemu prema uzvišenim ciljevima njegovim tražiti izvor iskrena i prava zadovoljstva (Jambrišak 1894: 67). Iako se Mirna Mikićeva najprije odlučila za učiteljstvo kako bi spasila svoju obitelj od financijske propasti, zavljela je svoje zvanje i zajedno sa Zorkom do svoje smrti kao učiteljica je podučavala seosku djecu te im je bila kao druga majka. Djevojčice je podučavala kućanskom radom, seoske žene je upućivala u kulinarstvo i ostala „ženska“ umijeća. Prema Jambrišakićinoj pripovijesti, učiteljice djeluju kao proširena verzija kućanice, kućanice koja je istupila iz privatne sfere svog doma i počela se afirmirati u društvu kao majka koja odgaja i brine o tuđoj djeci. Nudeći takve karakterizacije učiteljica, mladim čitateljicama dana je jasna poruka o ulozi žene kao majke i kućanice pa čak i kada postaje učiteljicom – tada je ona majka i odgajateljica naroda.

Nerijetko se djevojke u pripovijetkama lako odriču voljenog i dugoželjenog učiteljskog zvanja za koje su marljivo radile i učile radi udaje. Moguće je da se to uvodi radi udovoljavanju želja pojedinih pedagoga koji su čak i iznijeli opomenu višim djevojačkim školama da djevojke odvrćaju od kućanstva (Jagić 2008: 87). U školstvu je tada jasno artikulirano da se djevojke obrazuju radi svojih budućih uloga majke, supruge i kućanice. Osim toga, postojao je ambivalentan stav društva u pogledu osamostaljivanja žena. Iako je djevojka koja kani postati učiteljicom časna i poštovana, ipak je s druge strane poprijeko gledana jer se samostalno probija

u „mušku sferu“ privređivanja. Muškarci su smatrali da žena tada postaje manje ženstvenom. Djevojka se ne bi trebala isticati u javnoj sferi jer joj prema „naravnom“ određenju tamo nije mjesto. Sukladno tome, postavlja se pitanje moralnosti žena koje privređuju, stoga ne čudi što se u pripovijetkama uvijek ističe neophodnost privređivanja adolescentice ili žene kako bi mogla osigurati egzistenciju i to najčešće na kratko vrijeme. Posebno je to istaknuto u slučajevima građanskih žena i plemkinja: žena koja radi označavala je iskorak u nemoralni javni život te je graničila s promiskuitetom što je bilo povod optužbama da je prekoračena „granica ženstva“ (Jagić 2008: 85).

3.5. *Tri Božića*

Dobro p(re)oznavajući ambivalentnost hrvatskog građanskog društva glede ženskog rada krajem 19. stoljeća, napose učiteljstva⁶, Jambriškova u svojoj drugoj pripovijetci *Tri Božića*, objavljenoj 1896. godine, koja izlazi u osam nastavaka u *Pobratimu*, uvodi glavnu junakinju Ivku koja je marljivo radila da postane učiteljicom, no na kraju odustaje od svoga zvanja radi udaje. U drugoj Jambriškićinoj pripovijetci jasno se vidi ambivalentnost mišljenja o ženama koje samostalno privređuju svojim učiteljstvom. Jasno se uočava bojazan da učiteljskim zvanjem djevojke ne zaborave svoju „naravnu“ ulogu u životu: kada je Ivka došla doma na praznike tetka se ugodno iznenadila vidjevši da Ivka nije zaboravila brinuti o kućanskim obvezama: „Kako se začudila tetka našavši sve gotovo. Ona se vazda bojala, da će Ivka uz knjige zanemarivati kućanske poslove i tako se iznevjeriti prirodnoj svojoj ženskoj odredbi“ (Jambrišak 1896: 51). Drugim riječima, bojala se da Ivka neće htjeti ispunjavati svoje buduće uloge kućanice, supruge i majke koje su, kako smatra (i ona i društvo 19. stoljeća), biološki određene. Tetka je potajno gajila nadu da će se udati za mladog liječnika, kao i njegova majka kod koje je Ivka živjela dok je radila kao učiteljica. Njegova majka, gospođa Vranićka, za imendan joj je poklonila ružmarin uz riječi „Kad se djevojke vode na vjenčanje, kite se obično grančicama od ruža; u narodu našem pak kite se ružmarinom“ (Jambrišak 1896: 130). Osim toga, ona joj je predala i lijepo uvezenu knjigu na kojoj piše „Kućni dnevnik“ u kojem će kao buduća supruga i kućanica bilježiti svakodnevne izdatke. Ivka joj se srdačno zahvalila, no izjavila je da se neće udavati te će ostati učiteljicom.

⁶ Jambriškova se u profesionalnom životu borila za jednake plaće učiteljica i učitelja jer je smatrala da su žene jednako sposobne i pametne kao i muškarci. Štoviše, smatrala je da je izjednačavanje plaća učitelja i učiteljica prvi korak do spolne ravnopravnosti (Župan 2013: 143).

Iako je učiteljski rad težak i u njemu se radi „skromno i požrtvorno tu – ne čekaju čovjeka lovorike“ (Jambrišak 1896: 132), s druge strane u tom zvanju je plemenitost i ljepota: Ivka je mladu Vilmu svojim odgajanjem i podučavanjem duhovno preobrazila i nakon dvije godine Ivka prima njeno pismo puno zahvale u kojem joj javlja da joj je pozitivno promijenila život i da će se uskoro zaređiti i podučavati. Osim toga, iako je vidljivo da Jambrišakova u pripovijesti ističe uzvišenost učiteljskog zvanja, ipak je primarno i „uvišenije“ prirodno zvanje žene – supruge i majke. Iako je Ivka bila izvanredno uspješna i marljiva u svom obrazovanju i odgajanju i podučavanju djece te je duboko voljela učiteljsko zvanje, ona ga je, iako pomalo tužna, napustila, no tetka je bila sretna jer kada se Ivka uda „onda ću mirno umrijeti znajući moju Ivku uz tako vrijedna muža“ (Jambrišak 1896: 132).

Stavovi o prirodnom određenju djevojaka i žena koje je Jambrišak iznijela u *Uzgoju djevojaka* i *Rukovođu* mogu se prepoznati i u sljedećim retcima njene pripovijesti: „Čisto srce, poetična duša žene jest utočište, mir, oslobođenje umornu mužu“ (Jambrišak 1896: 150) koji dođe s posla, dok ona ne treba takvo što i nije umorna jer je „uzor žena majka i domaćica, ona u kući prva ustane i posljednja legne spavati, prima se u kući svakog posla, a, što je glavno, ne troši više, nego je od potrebe“ (Jambrišak 1896: 150). Osim što je radina, ona je i skromna, a takva je bila kao i djevojka.

Osim radinosti i skromnosti, kao adolescentica pokazuje vrline šutljivosti i strpljivosti, kao i njezina najbolja prijateljica Branka. Ivki i Branki je Anica Jazbelić, razredna kolegica, pripremala razne smicalice: podmetnula im je zabranjene knjige i karikature crteže učiteljica, no „one su sve strpljivo podnašale ne tužeći se nikada svojim učiteljicama“ (Jambrišak 1896: 50). Neke učiteljice su bile sigurne u njihovu nevinost i na pitanje tko im je smjestio, one ni tada „ne rekoše nikomu ni riječ“ (Jambrišak 1896: 50). One pred učiteljicama uporno ustraju u svojoj strpljivosti, šutljivosti i pobožnosti:

„Radite s nama, što vas volja, ali mi smo nedužne, mi ćemo strpljivo podnositi svaku kaznu -- reče Ivka. -- Bog će već dati, da naša nedužnost izađe na vidjelo. Ta zaklela se zemlja raju, da se sve tajne saznaju.(...) Kaznu su podnosile mirno uzdajući se u pravednost Božju“ (Jambrišak 1896: 67).

One su čak smislile plan kako da se približe Anici da ju preobrate u dobru djevojku, što im je na kraju i uspjelo: „U tako mlade djevojke prije toliko zlobe, a sada toliko samozataje“ (Jambrišak 1896: 68). Zanimljivo je primijetiti da je nasuprot mani zlobe samozataja. Drugim riječima, zloba bi se mogla interpretirati kao isticanje u društvu, a djevojačko isticanje imalo je negativne konotacije jer dobre djevojke se ne ističu, taje svoje potrebe i neposredne interese radi drugoga. Iz toga se može zaključiti da je samozataja vrlina, što i ne čudi jer je i u pripovijetkama i u pedagoškim diskursima dobra djevojka ona koja se ne ističe, koja je

poslušna, inferiorna, pasivna, malo priča i ne odgovara drugima te svladava, odnosno umije potiskivati sve svoje emocije i ponašanje, a onda kada ne uspije snađe ju nevolja. Na primjer, Malaika se nije uspjela svladati pred svojom dobročiniteljicom pa joj je rekla da se protiv nje smišljaju laži što je rezultiralo skorim napuštanjem udomiteljske obitelji. Ona je, drugim riječima, na lažne optužbe trebala ostati mirna i tiha. Slično se zbiva i u Jambrišakićinoj prevedenoj pripovijetci *Majčina ostavština* u kojoj je protagonistkinja uvrijedila svoga djeda rekavši mu da se osjeća poput strankinje u njegovoj kući i da je nepravедno što ne smije pričati o svojim pokojnim roditeljima jer ih se on odrekao samo zbog toga što mu se sin plemenita roda oženio običnom djevojkom. Ona je na kraju svojom ženskom strpljivošću i nesebičnošću uspjela pridobiti djedovu ljubav, no spomenutu pripovijetku ću u potonjim retcima detaljnije analizirati.

Iako učiteljica, Ivka posjeduje standardne karakteristike idealne djevojke 19. stoljeća. Budući da su učiteljice postupno stvarale put neovisnosti i samostalnosti, Jambriškova je u pripovijesti prikazala i razgovor o emancipaciji, a time je možda htjela i educirati mlade čitateljice i čitatelje o njenom „pravom“ značenju, odnosno o pojmu emancipacije.

Po preporuci liječnika, Ivka je sa svojom tetom u toplicama. Ondje se nalaze i kupališni liječnik i bogata djevojka s majkom, a obje podržavaju emancipaciju. Oholo izjavljuje da je za emancipaciju žena i da može popušiti više cigareta nego on i da se sama navečer šeće bez majke. Uz to, doima se vrlo neobrazovanom i nekulturnom te zajedno s majkom postaju predmet sprdnje cijelog kupališta: na primjer, oholo govori da je čitala Gundulićevog *Putnika* (a zapravo ga je spjevao Preradović). Liječnik ju upućuje da se ugleda na priprostu i skromnu učiteljicu koja je bogata znanjem, no nema potrebe se isticati u društvu i zahtijevati emancipaciju. Čini se da Jambriškova kroz lik liječnika naglašava i pritom podučava djevojke da emancipacija ne znači ne raditi ništa po cijeli dan te da ona nije potrebna za udanu ženu, već za samostalne žene koje privređuju kao što su to učiteljice:

„Kod emancipacije se radi o tom, da se djevojka osovi na vlastite noge, da se, ako ostane u svijetu sama, može pristojnim načinom uzdržavati svojim duševnim ili tjelesnim radom. Emancipacija nije potrebna za udate ženske, već za osamljenu, iz svoga kruga istisnutu žensku. Samo takova će poslužiti društvenom slobodom; udata žena ima u svojoj kući dovoljan djelokrug. Teško je pomisliti poštaricu, brzojavnicu s djetetom u jednoj, a s perom u drugoj ruci. Vidite gospođu Lazarićevu, ona je učiteljica, pak uzdržava sebe i pomaže svoje“ (Jambrišak 1896: 101).

Dakle, emancipacija je potrebna slobodnim djevojkama i ženama jer one uzdržavaju ili će uzdržavati svoju obitelj, a time je njihovo privređivanje neophodno kako ne bi ostale na cesti (sa svojom obitelji). Uz to, odgajaju hrvatski narod, što je sukladno „ženskom određenju“.

3.6. *Majčina ostavština*

Požrtvovnost mlade djevojke vidljiva je i u *Majčinoj ostavštini*, koju je *po njemačkom preradila* Marije Jambrišak. *Majčina ostavština* izlazila je u sedam nastavaka u trećem godištu (1893) *Pobratima*. Protagonistkinja je Frida, djevojka čije se junaštvo očitava u dubokoj požrtvovnosti, u kojoj se nerijetko treba poniziti i sasvim zaboraviti na sebe kako bi ispunila svoju „visoku“ i plemenitu dužnost prema pokojnim roditeljima – ispraviti njihov grijeh i zadobiti ljubav djeda, očevog oca, koji se odrekao sina zbog ženidbe ženom neplemenitog roda. Nakon majčine smrti, Frida kao djevojka od sedamnaest godina čita njeno pismo i čim je prihvatila majčinu zapovijed i zadatak da ode djedu i zadobi njegovu ljubav, ona „od djeteta posta djevojkom“ (Jambrišak 1893: 71). Iz toga se može iščitati da djeca, prihvatanjem dužnosti koje su im roditelji namijenili, postaju adolescenti/ce, a uočava se i didaktička poruka mladima da u životu ne rade ništa što nije po volji roditelja jer će loše proći u životu: „Zlo sam uradila, ali sam zato dosta i trpjela. Djeca neka nikada ne rade protiv volje svojih roditelja. Bez majčina i očeva blagoslova nema u svijetu sreće“ (Jambrišak 1893: 71). Važna će biti i uloga vjere u djevojčinoj misiji, što je već predviđeno i u majčinom pismu: „Blagoslov tvojih roditelja dovest će te kroz sve valove i oluje cilju; a kad ti ponestane jakosti, tad misli, da je Bog s tobom, traži u Boga jakosti i pomoći. S Bogom, Frido“ (Jambrišak 1893: 71)! Fridin djed, zbog osjećaja dužnosti prema unuci, pozvao ju je da živi na njegovu dvoru.

Frida je na dvoru doživjela mnogo nedaća i susrela se nepravdnim postupcima: nije smjela govoriti o svojim pokojnim roditeljima, a barunica, djedova sestra, smatrala je Fridu suparnicom te je nastojala raditi sve što je u njenoj moći da je izbace s dvora. Jednom je od jada, nemoći i bijesa Frida progovorila djedu o nepravdnosti koju proživljava, na što je on nije htio vidjeti u svojoj blizini osam dana. Ona će zadobiti djedovu ljubav samo ako bude pretrpjela i progutala sve boli i nepravdnosti i ružne riječi, na što ju potiče i mladi barun koji povremeno svrati u dvor:

„Moja uboga Frido, vi ste veoma mladi i u teškim ste prilikama; ali misao, da imadete riješiti veliku i uzvišenu zadaću, neka vam podaje jakosti. Da to možete, treba da sama sebe zaboravite, da se snađete u tuđim osjećajima. Ispitujte osjećaje djedove mirno i nepristrano, pa ćete biti manje oštri sudeći njegov postupak.(...) Vi morate sebi pristup u njegovo srce izvojšiti i uspomenu vaše majke svojim vladanjem osvjetlati i time iznrisati svaku tobožnju ljagu s njezina imena. To je vaša zadaća“ (Jambrišak 1893: 104).

Frida bi trebala biti puna suosjećanja i razumjeti djedove nepravdne postupke, ona mora naučiti svladati i obuzdati svoje osjećaje i zaboraviti na sebe. Nadalje, mladi barun govori

Fridi da će joj šutljivost i pokornost biti od ključne važnosti u zadobivanju djedove ljubavi: „Samo vaša strpljivost i umiljatost mogu s vremenom te zastore ukloniti, - ali nikada žestina, nepromišljenost“ (Jambrišak 1893: 104), a i djed joj je jasno dao do znanja što očekuje od nje: „Očekujem od tebe poslušnost i marljivost. Nastoj, da ne čujem ni jedne tužbe“ (Jambrišak 1893: 106) bile su riječi koje joj uputio kada je odlazila u javni zavod u Berlin na školovanje.

Barunica se djedu žalila na Fridu izmišljajući da uzalud troši novce i da se vucara sa sirotinjom. Na sve optužbe „[o]na je čvrsto odlučila pokoriti se i u poslušnosti tražiti jakosti. Da je pogriješila, premda u plemenitoj namjeri, o tom je bila uvjereni“ (Jambrišak 1893: 135). Njena pogreška je bila što je materijalno počela pomagati jednu siromašnu obitelj u kojoj je majka bila teško bolesna. No, požrtvornost, poslušnost, pokornost, umiljatost su na koncu pomogle Fridi da zadobi djedovu ljubav. Ona je nesebično njegovala djeda kada je obolio od zarazne bolesti, sasvim je zaboravila na sebe njegujući njega da nije ni spavala, a na savjet liječnika da ne bi trebala biti u istoj sobi gdje je i djed jer bi i ona mogla oboljeti i umrijeti od „prelažljive bolesti“, ona mu je odvrtila: „Ovdje je moje mjesto, na koje me zove dužnost i ljubav i na kojem ću ustrajati“ (Jambrišak 1893: 152). Oboljela je i djedova dobra sestra Gertruda, a Frida „je išla od kreveta do kreveta i s najvećom požrtvornošću njegovala oboje. Po uputi liječnikovoj išla je svaki dan u šetnju, ali bi kod toga zalazila i u selo među siromake i nevoljnice, da ih tješi, da im pomogne“ (Jambrišak 1893: 152). Kada je djed ozdravio, sasvim je zavolio Fridu, a ona se zahvalila Bogu na pravednosti. Pokazavši svoju plemenitost, djed je oprostio i zaboravio na grijeh njenih roditelja te je time Frida ispunila svoju obećanu dužnost, a za nagradu udala se za mladog baruna. Njena pobožnost davala joj je snagu da svlada sve nedaće i prepreke, a Bog ju je dakako nagradio brakom: „U časovima tuge i nevolje tražila je utjehe u molitvi, a tad joj se činilo, kao da joj majčica šapće: Umiri se, Frido; još te čeka radost, opet će ti granuti sunce. A tako je i bilo“ (Jambrišak 1893: 154)! Fridina požrtvornost, nesebičnost, samosvladavnje, potiskivanje, pobožnost, vjera, strpljenje i umiljatost značajke su dobre djevojke građanskog patrijarhalnog društva 19. stoljeća. U literaturi, vidljivo namijenjenoj djevojkama, adolescentice su mogle iščitati da će im njihove „naravne“ karakteristike, unatoč životnim nedaćama, polučiti sretan život, a on je, dakako, u nužno sretnom - braku.

3.7. *Sjećam se*

Poželjne i nepoželjne karakterne značajke djevojaka Marija Horvat ilustrira u pripovijetci *Sjećam se* u kojoj prikazuje adolescentičinu ljubav, no i pohlepu za slatkišima.

Uzornu učenicu Miru kolegica Ljuba je nagovarila da uzme slatkiš iz zdjele u školskom predsoblju prije početka nastave. Kada je počeo sat učiteljica je drugim učenicama ukazivala na Miru i njeno uzorno ponašanja, no ona se od stida sva zarumenila znajući da danas ne zaslužuje pohvale (Horvat 1899: 481). Imala je grižnju savjesti što se tako nečasno ponijela: „Oblizavko, tatice, sram te bilo“ (Horvat 1899: 481)! Nakon sata, učiteljica hvali njen napredak u sviranju glasovira, na što se ona rasplače i „brzo, kano da je na to tjera tajna moć, ispovjedi se djevojka ljubljenoj učiteljici“ (Horvat 1899: 482). Ona joj obriše suze i odmah joj oprostí. Adolescentice u pripovijetkama toliko poštuju i vole svoje učiteljice da ne mogu ništa skrivati pred njima. Pripovijetka, naravno, završava s poučnom lekcijom za Ljubu koja je mislila da je pojela otrov za štakore jer je kriomice ostala u predsoblju nakon sata i radoznalo njuškala po kutiji na ormaru: „Ljubo! ne ću da Vas kaznim. Znam, da Vas je strah izliječio i da ćete u buduće obuzdati radoznalost svoju i oblizavost“ (Horvat 1899: 482). Strah je služio kao odličan alat za discipliniranje i odgoj djece, u ovom slučaju djevojaka. Mira je počinila grijeh krađe, a budući da je uzorna djevojka, nužno je i pobožna, a strah od Božje kazne uzrokovao je grižnju savjesti. Dakle, discipliniranje, tj. odstupanje od discipliniranog ponašanja, u ovom slučaju obuzdavanje *oblizavosti*, strah i pobožnost su povezani, o čemu se piše 1879. i u časopisu *Hrvatski učitelj* (prema Župan 2013: 53): „Uvesti valja u djevojačke škole disciplinu, od koje neodstupite nikomu za volju. Priučiti valja djevojke na strah Božji.“

3.8. *Nova haljina*

Anica je bila dražesna kada je priznala da je lagala i okajala dušu pred majkom i učiteljicom. Ona je protagonistkinja kratke pripovijetke *Nova haljina* Jagode Truhelke, objavljene u šestom broju devetog godišta *Pobratima*. U čemu je bila njena krivnja, njen grijeh? Ona se uzoholila kada ju je majka otpremila u školu s novom haljinom, cipelama i šeširom pa kada ju je učiteljica upitala što se tako spremila, slagala je da kasnije ide s mamom do Donjeg grada. Kasnije se opisuju njene duševne patnje zbog laži – smrtnog grijeha.

Naime, svaki prozni uradak ima poučnu funkciju, a tako i Truhelkina *Nova haljina*. Iako se radi o protagonistkinji od 12 godina, *Pobratim* je ipak *zabavni i poučni listu za odrasliju mladež* namijenjen adolescentima i adolescenticama, stoga smatram da nije slučajno što se svaki poučni prozni tekst nalazi u časopisu, već da svaki ima određenu pedagošku funkciju. Kratka pripovijetka poručuje da taština, oholost i gizdavost vode do grijeha, u ovom slučaju laganja, koje izaziva duševne boli pa čak dovodi i do fizičke bolesti. Tako se Anica obukla u novu haljinu koju inače nosi samo nedjeljom na misama, a mama je udovoljila njenoj želji da

obuje i nove cipele i uzme novi šešir. Na putu do škole ogledavala se u svakom izlogu i ponosila se svojom ljepotom te „umalo ne prođe ispred kamenoga križa, da se ne prekrsti“ (Truhelka 1899: 124). Došavši u školu, učiteljica ju ozbiljno zapita čemu se „tako ucifrala“, na što je ona slagala da s mamom ide do kume u Donji grad. Od tog trenutka njoj nije bilo dobro, oblio ju je stid, krivnja, više nije znala ni računati ni konjugirati francuske glagole, u njoj je proradio „moralni kompas“. Prisjećala se učiteljičinih riječi za koje sada iskustveno zna da su istinite: „Koliko puta bi znala reći, da kićenje vodi k zlu i da se valja kititi iznutra (...) Tko se rado cifra, obično mu je prazna pamet, a srce puno taštine i gizde“ (Truhelka 1899: 124). Sljedećeg dana se razboljela, dobila je vrućicu te nije mogla u školu. Misao da je lagala bila je „jača i od srpanjske žege, jer ne pali samo izvana na čelu i obrazima, nego i unutra, u srcu, u duši“ (Truhelka 1899: 147). Svjesna da je laž smrtni grijeh sanjala je da je sva u plamenu – toliko ju je pekao njezin grijeh. Sljedećeg dana, sva u stidu, priznala je majci i učiteljici da je lagala te su one, pune suosjećanja bile sigurne da više nikad neće slagati (Truhelka 1899: 149). Dakle, djevojke se ne bi trebale zanositi svojim izgledom ni modom jer ih može navesti na grijeh.

3.9. *Legenda o mojem šeširu*

Iako djevojka ne bi smjela biti opterećena svojim izgledom, ona bi svakako o njemu morala brinuti. Na primjer, Ida Fürst također piše kratku prozu koja je povezana s modom i odjećom, a sadrži i pustolovne elemente. Dok je *Nova haljina* didaktične funkcije, Ida Fürst u *Legendi o mojem šeširu* opisuje doživljaje s putovanja koje je šešir s njome prošao, a opisuje i modu šešira i emocionalnu povezanost s odjevnim predmetom.

Vozeći se parobrodom, na komentar svoga suputnika da je njezin šešir starinski, odlučuje ga se riješiti: „Osam godina bio mi je vjerni drug, doživio sa mnom toliko lijepih zgoda, a sve to onda izbrisa primjedba jednoga stranca, koga sam slučajno srela negdje na putu: 'Vaš šešir je starinski'“ (Fürst 1899: 150)! Dakle, lik adolescentice se povezuje s modom, no i pokazuje se kako joj je stalo do tuđeg mišljenja. Mladoj spisateljici je stalo do svoga ugleda, stoga, kada je stigla u Split najprije zamijeni stari šešir s novim te uvečer susreće stranca i bude joj drago što on može vidjeti da ona ima i novijih šešira: „Bila sam sva srećna, što sam svoga suputnika na večer još jednom srela na obali -- neka bar vidi, da nije u mene samo starinski šešir“ (Fürst 1899: 150)! Prema pedagoškim diskursima, djevojka je trebala brinuti o svome izgledu, no ne previše. Drugim riječima, trebala je brinuti da izgleda uredno, čisto, no ne i nakićeno i našminkano (prema Iveljić 208: 309). Osim pristojnog izgleda, dakako, trebala je

brinuti o ispunjavanju svojih „ženskih“ dužnosti. Jer, kada brinu o dužnostima, tada su najljepše.

3.10. *Što je duši djevojke, kada prvi hljeb mijesi*

U kratkoj crtici *Što je duši djevojke, kada prvi hljeb mijesi* objavljenoj 1899. u *Pobratimu* Jelica Belović-Bernadzikowska u uzvišenom, gotovo religioznom tonu (Zima 2013: 384) opisuje djevojčicu koja postaje djevojkom kada prvi put pripremi i izradi kruh:

„Pa kako je onda s blaženim i usplamtjelim očima i presretnim posmjehom popratila svaku mrvicu brašana i tijesta, koju bi od nježnih prstića pomno sastrugala, da ju prirođenom i instiktivnom ženskom štedljivošću umijesi u cijelo tijesto“ (Belović-Bernadzikowska 1899: 8).

Djevojka se u svetom činu miješanja tijesta opisuje kao štedljiva u svojoj naravi, a štedljivost je, naravno, jedna u nizu poželjnih osobina žene/djevojke. Belović-Bernadzikowska opisuje djevojčicu koja, od kada zna za sebe, zamišlja i vidi se kao budućom domaćicom:

„Kad li će doći lijepo ono doba, kad će i ona da bude od koristi, kad će i ona da redi, da kuha u velikim loncima i da vazdan posluje; kad će i pod njezinim prstima, kano pod prutićem vile čarobnice, da se uzdigne lijepi hljebac, da kipi juha, da vri mlijeko i da zamirišu slatki kolači“ (Belović-Bernadzikowska 1899: 8).

Djevojka shvaća da su brige o kućanstvu svete dužnosti te je ona zadovoljna i sretna izvršavajući ih, no istovremeno je napeta i brine što će drugi reći o posljedicama njenih djelovanja kao domaćice (Belović-Bernadzikowska 1899: 9). Kratka crtica nesumnjivo je namijenjena adolescenticama koje, čini mi se, ne mogu pobjeći svojoj „naravnoj odredbi“ brižne kućanice i domaćice. Čak ni bogate djevojke ne bi trebale uzmicati pred svojom naravnim odredbom domaćice jer su tada ljepše nego kada se okite nakitom: ona je ljepša kada stoji ispred korita i ne prati modu „jer [domaćinstvo] dično dolikuje ženskomu biću i jer kud i kamo više povisuje djevojačke dražesti, nego što to nasmažu svi creme-ovi, svi puderi, svi alemovi i biseri, pa i sva toaleta najmodernijega kroja zajedno“ (1899: 8)! Dakle, prema kratkoj crtici, djevojke su tijekom cijelog djetinjstva nestrpljivo iščekivale trenutak u kojem postaju brižne domaćice. Štoviše, pravljenjem prvog kruha – činom u kojem djevojčica postaje djevojkom opisan je u svečanom i religioznom tonu baš kao što to i dolikuje „svetim“ dužnostima domaćice.

3.11. *Sitni člani Jagode Truhelke*

U sedmom godištu *Pobratima* objavljeni su *Sitni članci* Jagode Truhelke. Kao i u *Tri Božića*, također se navode, opisuju i naglašavaju ženske dužnosti.

Stoga, već u prvom članku *Suđenice* Truhelka piše o majci koja je imala dva sina i poželjela je roditi kćer jer „tko će mene staricu u gospodarstvu zamijeniti, tko li će trudnu ocu u večer znoj s lica otirati, tko će nam osvjetlati dom, razbistriti nas zabrinute i tužne“ (1897: 116)? Majka želi roditi kćer kako bi se netko brinuo o kućanstvu kada ona više ne bude mogla. Unatoč tome što ima dva sposobna sina, potrebna je kći kako bi netko mogao brinuti o kućanstvu jer to je rodno (pred)određena uloga, a muškarci se time ne bave, odnosno briga o kućanstvu nije njihova dužnost niti su biološki određeni da se time bave kao žene, kako to postulira znanost 19. stoljeća. Želja joj se ispunila i nad kolijevkom novorođene kćeri pojave se četiri vile. Prva joj daruje iglu i preslicu te joj govori da treba raditi i moliti se Bogu: „On [Bog] je stvorio rad na spas čovjeku, a kćerke rada jesu: krepost, koja rađa veselost, i veselost, koja ukrašuje krepost“. Zanimljivo je da su dobrobiti rada rodno određeni: one su kćerke, čime se, u namanju ruku, može zaključiti kako ženski rad donosi krepost i veselost. Drugim riječima, muški rad možda ne donosi veselost i krepost. Navedeno neodoljivo podsjeća na Millovu tvrdnju u *Podređenosti žena* da muškarci ne žele samo da ih žene služe, već da pritom budu i sretne: „(...) [Muškarci] žele od žene koja im je najbliža ne samo pokornost nego da je prihvaća s radošću“ (Mill 2000: 26). Druga vila joj nosi ljiljan i poručuje da bude „čista i nevina kao ovaj cvijet, nedužna kao rosna zora“ (Truhelka 1897b: 116), treća vila joj govori da bude spokojna u srcu i na licu. „Spokojnost snaga je mudraca. Vesela budi. Vjera nije stroga. Smijeh je zračak nebeskoga sjaja, radost je toplina, koja ulijeva u duše sjaj, što se zove isitna“ (Truhelka 1897b: 116), a četvrta joj govori da bude dobra. Naposljetku joj sve zajedno poručuju da će biti bijela poput labuda i da će biti jedna od onih koja se svaku večer moli te da će biti sveta u svome djelovanju. Dakle, bit će dobra djevojka, djevojka kakvu patrijarhalno društvo želi: čednu, radinu, veselu, pobožnu, kreposnu.

U drugom članku mlada djevojka bere grančice u šumi i nailazi na siromašnu baku kojoj nudi svoju užinu i prati ju do doma iako je već pao mrak. Došavši pred njenu kuću ona otkriva da je baka vilinska kraljica i da je samo iskušavala njeno dobro i plemenito srce i odluči ju nagraditi bijelim ljiljanom koji će joj dati sreće i bit će joj pokazatelj njene dobrote: ukoliko zgriješi dušu, ljiljani će požutjeti i izgubit će svu sreću. Drugim riječima, sve situacije u djevojčinom životu su testovi u kojima bi se morala moći iskazati dobrota jer nikad ne zna kakva ju nagrada čeka. S druge strane, ako izgube nevinost (svog srca), izgubit će i sreću u životu. Truhelka na koncu poručuje da je u duši svakog čovjeka ljiljan koji ga opominje ako

zabrazdi u oholost, gizdavost ili neke druge grijehe i da bismo taj glas trebali razumjeti i slušati. Iako je u duši svakog čovjeka moralni kompas, Truhelka je uzela primjer djevojke.

I u zadnja dva članka: *Zvanje mlade djevojke* i *Uzor ženske savršenosti*, Truhelka govori o vrlinama poželjne djevojke 19. stoljeća. Ona opisuje djevojku koja već ima sve vrline žene koja će uskoro postati suprugom, majkom i domaćicom. U članku *Zvanje mlade djevojke* tvrdi da je obitelj bez djevojke nepotpuna jer ona svojom pojavom ukrašava dom, ona pomiruje zaraćene strane u kući, „ona djeluje uslužnošću i samozatajom; ona je svaki čas pripravna na žrtvu da drugim ugoditi. Ne će li joj zato biti najljepša nagrada, ako se uvjeri, da ju svak voli“ (Truhelka 1897b: 118)? Ona, kao i djevojka što mijesi hljeb u Jambrišakićinoj crtici, kao i djevojka koja mari o svom izgledu u *Legendi u mojem šeširu*, a i Frida u *Majčinoj ostavštini* mora mariti za mišljenje drugih te u konačnici, tražiti prihvatanje i/ili ljubav drugih! Ona, nastavlja Truhelka (1897b: 118), s „poniznom zahvalnošću“ mora uživati sreću u svome domu, i strpljivo podnositi loše dane i svojom odanošću olakšati patnje drugima. Trebala bi biti puna ljubavi, uvijek lijepih riječi, tješiteljica i ona koja će usaditi vjeru u Boga.

U zadnjem članku *Uzor ženske savršenosti* navodi mladu djevojku Antiopu koju je opisao nadbiskup Cambraiski. Ona je radišna; svi se dive njezinom šivanju i vezenju, ne voli se kititi nakitom, „ona se za sve brine, ona zna šutjeti i raditi bez žurbe“ (Truhelka 1897b: 118). U prethodnim pripovijetkama, na primjer *Majčinoj ostavštini*, *Junačko srce*, *U radu je spas* se također moglo vidjeti da je poželjno da se djevojka svlada i šuti i onda kada se prema njoj nanosi nepravda. Nadalje, Antiopa je savršena jer nije promjenjivog raspoloženja kao druge, nije tvrdoglava ni lakoumna, obiteljska kuća je uredna i u tome je njena prava ljepota, a ne u njezinoj vanjštini. Kada opominje, ona to radi dobrostivo i pritom ohrabruje! Ona ni ne zna da je lijepa te se još jednom spominje, a time i naglašava poželjnost šutnje: „Ona govori samo kada treba, a kad progovori, onda joj usne sipaju blago uvjerenje prostodušnu dražest“ (Truhelka 1897b: 118). Dobiva se dojam da se radi o opisu programirane lutke čije su karakteristike strpljivosti, uslužnosti, šutnje, kućevne radinosti, blagosti, dražesti, umiljatosti, pokornosti, pobožnosti, samozatajnosti, požrtvornosti, odanosti i poniznosti produkt muške fantazije nastao u sklopu „znanosti“ koja je ionako bila muška domena iz koje su mogli manipulirati i podrediti žene sebi kao drugotna bića. Nije li ona poput lutke kada govori tek kada ju netko nešto pita i kada je nužno govoriti? Ona kao da nema svoje mišljenje jer ni ne bi trebala govoriti o svojim razmišljanjima „jer o čem da ti govoriš [djevojko]“ (Gall 1881: 46). Ako bi što rekla, to mora biti lijepo čuti. Drugima mora biti mило. Čak kada bi i čitala crnu kroniku, to bi moralo biti dražesno. Zaista, kao da nije ljudsko biće, već beživotna lutka s programiranim osjećajima i „vrlinama“.

3.12. „Ideal“ djevojka u narodnim pričama

U narodnim pričama poput *Lijepa kraljevnica*, *Uspavane ljepotice* i *Izgubljenog dječaka*, pojavljuju se likovi djevojčica i djevojaka koje su okarakterizirane kao većina likova adolescentica koje se pojavljuju u pripovijetkama i ostalim kratkim proznim uratcima u *Pobratimu*.

U kratkoj narodnoj priči *Lijepa kraljevna*, koju je napisao Stjepan Dubin, mlada kraljevna se treba udati i govori ocu da će odabrati najhrabrijeg kraljevića. Na dvor su pozvani mnogi, no najhrabrijim se prikazao kraljević prerušen u siromaha. Ona mu obeća svoju vjernost. Nekoliko tjedana poslije kraljević šalje poruku kralju da će ga napasti ako mu ne da svoju kćer, poput kakvog predmeta, na što se ona buni, no pomoću prstena prepozna svog kraljevića koji je testirao njenu vjernost. Naposljetku priče slavilo se „junaštvo i divna vjernost“. Vjernost je čest epitet mnogih ženskih likova, baš kao što je i brak za protagonistkinje sretan završetak mnoge pripovijetke. Osim toga, i hrabrost je bila poželjna vrlina mladića (Iveljić 2007: 310).

Narodna priča *Izgubljeni dječak* i *Uspavana ljepotica*⁷ također završavaju sretnim brakom. U *Izgubljenom dječaku*, prema slovačkoj priči koju je *pohrvatio* Čika Apik, siromašna djevojčica je zahvaljujući svojoj nesebičnosti spasila bogatog dječaka od kletve u kojoj je bio nevidljiv u svojoj sobi, što joj dječak i sam govori: „Znaj, da si me svojom vjernošću i odanošću riješila gadne ukletve“ (Apik 1899: 244)! Spas se sastojao u tome što je ona na njegova pitanja (dok je bio nevidljiv) poput: kome si skuhala večeru, odgovorila da je kuhala sebi, ali i njemu, na što je on postao vidljivim, za razliku od njenih sestara koje su odgovorile da su skuhale samo sebi. Nakon što su porasli, oženili su se. Zanimljivo je primijetiti da ga je spasila time što je obavljala dužnosti buduće mlade žene: prostrla je stol, kuhala je večeru i namjestila krevet, a na njegova pitanja za koga sve to radi, odgovorila je da radi i za njega. Dakle, na metaforičan način se iščitava da je djevojčina nesebičnost u tipično ženskoj domeni spasila dječaka. Junaštvo djevojčice se ogleda u njezinoj nesebičnosti koja je uokvirena kućanskom sferom.

U *Uspavanoj ljepotici*, poznatoj narodnoj priči, koju je u šestom godištu *Pobratima* (1896.) preveo David Kovačević, kralj je imao tri kćeri od kojih je treća bila najljepša i najskromnija. Otac, primjetivši da nakon putovanja poklanja darove prvim dvjema kćerima, upita najmlađu što bi htjela da joj donese s putovanja, na što mu ona skromno odgovara da joj

⁷ Izgubljeni dječak i Uspavana ljepotica nemaju potpisanog autora već se za Izgubljenog dječaka navodi da je *slovačka priča*, a za Uspavanu ljepoticu se navodi da je *gascogneska narodna priča*.

doneše cvijet (1896: 198). Kralj bere cvijet s tuđeg dvora na što mu neki glas govori da mu dovede jednu od svojih kćeri jer će ga inače živoga pojesti. Prve dvije kćeri se nikako nisu htjele udati za gospodara onoga dvora, no najmlađa reče: „Ja ne ću, da tko vaš i vaše žive živcate pojede. Ja ću se udati, za koga te volja“ (Kovačević 1896: 199). Najmlađa kći pokazuje svoju poštovnost i nesebičnost te pristaje na udaju za Zmiju Krilaticu (gospodara dvora) te se time skida kletva s mladog kraljevića koji je godinama boravio u liku i obliku Zmije Krilatrice. Ona iskazuje i poslušnost svom budućem suprugu koji joj imperativnim govorom naređuje da spali njegovu bivšu zmijsku kožu: „Ako me ne poslušáš, bit će s tobom zlo,“ na što mu ona ponizno odgovara da će ga poslušati (Kovačević 1896: 199) te su na kraju dugo i sretno živjeli.

Dakle, u narodnim pričama koje sežu dalje od 19. stoljeća, karakteristike „dobre“ djevojke ne mijenjaju se mnogo. Poštovnost, dobrota i poslušnost ističu se kao glavne, što nije čudno jer patrijarhalno društvo u kojem muškarci vladaju, a žene su drugotne, traže upravo navedene vrline kako bi održali poziciju (nad)moći (Župan 2013: 27-18).

3.13. *Zašto me, majko, nisi bolje odgojila?*

U prethodno analiziranim pedagoškim diskursima i proznim radovima u *Pobratimu* vidljivo je da je majka ili lik majke, uz učiteljicu, ponajviše odgovorna za dobar odgoj djevojaka, odnosno za poticanje društveno poželjnih vrline. Abdić Salih *zabilježio* je narodnu pripovijetku iz Bosne, pod naslovom *Predraga*, u kojoj mladić tuče svoju mladu ženu jer ju majka kao djevojku nije dobro odgojila, te se osvećuje njezinoj majci. Nasilje u pripovijetci služi kao sredstvo osvještavanja djevojke u njezinim „pogreškama“, a moralno pogrešnim označava se neodgoj djevojke.

Majka je opisana kao žena zle naravi jer je na svaku muževu zapovijed radila drugačije: „Kad bi joj što zapovijedio da uradi, ni po jedne novce ne će ovaj posao svršiti, nego drugi, tome nasuprot“ (Salih 1900-01: 84) Kakva je bila, tako je i jedinicu odgajala: „Pa kad odraste povelika djevojka, ne dadne joj mati ništa raditi, nego joj u jednom uglu sobe prostre šiljtu te je posadi, da sjedi. Ma ni za trpezu da jede, ne bi joj samoj dala da se muči i dolazi, nego bi je ona primicala i odmicala“ (Salih 1900-01: 84), a imala je 17 godina. Jedno večer dođe strani putnik te se začudi kako ju mama primiče i odmiče stolu za večerom te u sebi smisli plan: „Kako bi bilo da ja onu djevojku od njih zaiščem i da je ja po svom načinu i uzoru redim, ako bi mi je dali“ (Salih 1900-01: 85)? Ona se uda za mladića, a otac kao miraz svome zetu šalje i štapove na što se djevojka začudila, no mladić joj, znajući o čemu se radi, govori da je to za gonjenje volova. Pet dana je muž „usluge činio svojoj ženi“ kao što je to običavala njena majka, a šesti

dan, prije nego je otišao raditi na njivi, naredi ovčjoj koži koja je služila kao prostirka za molitvu te je visjela na užetu, da napravi ručak i donese ga njemu na njivu. Ona to, naravno, nije uradila pa muž stavi kožu ženi na leđa i štapom ju izudara: „Udri sve jednoć po koži, a tri put po krstima ženinim ispod kože. Žene stane dreka i plač pa se prođe.“ Sljedećeg dana ponovi se isto, a žena je molila kožicu da učini kako joj je muž rekao jer će i nju boljeti: „Meni bi sve jednako bilo. što bi tebe bio, ali i mene boli pa mi je žao!“ Trećeg dana žena odluči napraviti sve sama, pozove susjedu da je nauči kako se kuha i donese obrok suprugu na njivu. Muž kaže da će opet istući kožicu jer ona nije donijela jelo, na što mu mlada žena odgovara da će ona od sada sve raditi. Muž je bio zadovoljan odgovorom: „Moja draga! da si odmah počela raditi, ne bi dva put do sad bijena bila, a ako bi od danas radila, niti ćeš kad bijena niti ružena biti.' To je ona sve na pameti držala i sve radila, da se ni u kog nije oslanjala.“ Dakle, osim što se prikazuje glupom jer očekuje od nežive materije da napravi ručak, nasilje nad djevojkom koja se nije naučila svojim „naravnim“ dužnostima je opravdano sredstvo u njezinom preodgoju.

Majka i otac poželjeli su vidjeti kćer te se najprije majka uputi u goste, a djevojčin suprug ju uputi da kada joj mama dođe da ju ne pušta u kuću, već sveže u podrumu bez hrane i pića. Ona je „onako uradila, kako je i zapovjedio“ (Salih 1900-01: 86). No, oca su veselo dočekali i pet dana ga dvorili svakojakim jelima i pićem na što se majka začudila i zapitala zašto su njega dvorili, a s njom loše postupali. Muž joj odgovori da je „tome [je] svemu uzrok tvoja zla i opaka narav i upušćavanje djevojke“ (Salih 1900-01: 86).

Dakle, loša žena je ona koja radi suprotno od onoga što joj muž kaže, ne želi slušati njegove zapovijedi, a takve loše žene loše odgajaju djevojke, pa će se one na teži način morati naučiti svojim dužnostima. Majčina zla narav, to jest, neposluh i loš odgoj, odnosno neupućivanje kćeri u „naravne“ ženske dužnosti opravdan su razlog mučenja majke „da se nauči pameti“, tj. opravdano je kažnjena kako bi naučila svoju lekciju.

U istom godištu i broju (četvrtom), objavljene su *Narodne pripovječi* – kratke narodne priče koje su najčešće poucnog karaktera. Pišu ih učenici 4. razreda gimnazije u Gospiću, dakle adolescenti pod vodstvom svog profesora Drag. Franića. Jedna od njih je i *Dva brata i žena*, u kojoj je žena nagovarala svog supruga da ubije svog brata jer ga nije voljela. Na povratku kući žena ga pita kako ga je ubio, na što „On uzme sjekiru, pak udri ženu po glavi i reče: -- Evo! ovako! Od tada su ova dva brata živjela u slozi, u veselju i miru“ (1900-01: 99). Vjerojatnim ubojstvom žene koja je bila zločesta, čin je opravdan, a braća su konačno sretna.

Što se takvim nasilnim pričama poručuje adolescentima i adolescenticama? Da se žene mogu tući, a možda čak i ubiti ako su zločeste, ako ne obavljaju svoje „ženske“ dužnosti i ako nevaljano odgajaju svoju djecu, napose žensku djecu jer „Djevojke se mogu valjano uzgojiti

jedino u obiteljskom krugu“ (Basariček 1880: 204). Čini se da je nasilje nad ženama utkano kao normalna pojava u narodnim pripovijetkama, a budući da je nasilje služilo i kao odgojna mjera i u školama⁸ (prema Tauš, Munjiza 2006: 71-72), ne čudi da je normalna pojava i u obiteljskom domu – metoda kojom će se kazniti neposlušnost i nekoga „naučiti pameti“, odnosno primorati na poslušnost.

Zanimljivo je da je u istom godištu objavljen članak *Kina i Kinezi*, u kojem autor⁹, između ostalog, uspoređuje položaj žena u Kini i Europi te zaključuje da se žene u Kini ne tuku toliko često kao u Europi: „Pa i položaj kineskih ženskinja iz nižih razreda svakako je povoljniji od položaja njihovih sestara u Euvropi, jer još ni jedna nije od svoga muža ni tučena ni zlostavljana bila“ (1900-01: 223), a uzrok tomu je možda što su tadašnji zakoni u Kini u pogledu razvoda braka drugačiji od europskih: „U Kini postoji i jedna vrsta razvodu braka, koje Evropa ne poznaje, a ti su: omalovažavanje i psovanje roditelja“ (1900-01: 224).

Prema tome, čini se da je obiteljsko nasilje bila česta pojava svakodnevnog života 19. stoljeća, a ono je možda i služilo kao dodatan alat za discipliniranje, poslušnost i pokornost djevojaka i žena.

3.14. *Autorice s kritičkim mišljenjem*

Kada se i ako se u obzir uzme odgoj djevojaka u kojem su se zapravo učile da budu pasivna bićna, nije čudno što je udio djevojaka koje su slale svoje pjesme bio malen, još rjeđe se mogao vidjeti kratki prozni tekst koji je napisala adolescentica, a mjesta za izraženo žensko kritičko mišljenje nije bilo. No, u devetom godištu osmoga broja *Pobratimova* suradnica Eugenija Gerba izražava kritičko mišljenje o *Lišću* Frana Mažuranića u svom kritičkom osvrtu *Misli o Lišću F. Mažuranića*. Čini se da je to jedini primjer pokazanog kritičkog razmišljanja djevojke ili uopće žene spisateljice u *Pobratimu*.

Ona podržava Mažuranićevo zauzimanje za likove starijih neudanih žena u „Usidjelici“ jer se neki dramatičari izruguju takvom liku, što može biti i podsmijeh društva prema neudanim ženama: „Osobito mi se sviđa što se pisac svojski zauzeo za 'Usidjelicu', to pastorče na književnom polju, taj predmet, kojim se „nekoji“ dramatičari, kao antitezom plemenitih i

⁸ Od 1889. godine fizička kazna kao disciplinska mjera u školama bila je dopuštena tek za veće prijestupe kod dječaka (Tauš, Munjiza 2006: 72).

⁹ Kao autor navodi se Verski. Članak nije izvorno njegov, već je naznačeno da ga je preveo s njemačkog bez naznake o mogućem izvoriku.

vrijednih osjećaja, porugljivo titraju na pozornici“ (Gerba 1899: 177). S druge strane, kritizira Mažuranićeve *Ženske suze* za koje kaže da

„se prenaglio, zaključujući da žene mogu uvijek plakati, kad hoće; da znaju vještački hiniti. Tu se vara, jer je očividno zaboravio na plemenitu, ponositu i značajnu ženu, koja nikada tako duboko pasti neće, da bi bistro oko zamutila -- himbenom suzom“ (Gerba 1898: 77).

Dakle, ovdje se može iščitati oštri kritički Gerbin stav i jedini na koji sam naišla, i još se k tome protivi pjesnikovom konceptu o karakteristici žena, a to je da uvijek mogu plakati; drugim riječima, da glume svoje osjećaje.

3.15. *Hrvatskim kćerima*

Autorica prethodnog članka bila je jedna od žena koja završila pedagošku školu te je bila učiteljica Više djevojačke škole, a bila je aktivna u objavljivanju feljtona, kulturno-povijesnih i pedagoških članaka, putopisa, te književnih kritika na hrvatskom i njemačkom (Milačić, 2002). Dakle, bila je aktivna u javnom društvenom životu. Uz Gerbu i Elza Kučera je kasnije u životu također bila društveno, ponajviše znanstveno aktivna. Kći poznatog hrvatskog astronoma Otona Kučere, koji je objavljivao svoje radove u *Pobratimu*, u desetom godištu spomenutog časopisa uredništvo objavljuje i njezinu domoljubnu pjesmu *Hrvatskim kćerima* koju je napisala kao učenica šestog razreda Ženskog liceja u Zagrebu.

U pjesmi poziva hrvatske djevojke na domoljublje time što će braniti domovinu čuvanjem obiteljskog doma. Vidljivo inspirirana Preradovićem, u borbenom tonu poziva dobre hrvatske kćeri da požrtvovno žive i svojim trudom polučie doprinos svome domu i narodu. Naposljetku svake strofe ponavljaju se dva stiha: „Naprijed sestre! naprijed oj, / Za dom i za narod svoj!“ čime se iz pera adolescentice naglašava ženska funkcionalna uloga obrane domovine iz svog obiteljskog doma u kojem će odgajati prave Hrvatice i Hrvate. Da dom ne znači samo domovina, već i obiteljski dom („domaće ognjište“) u kojem, prema pedagoškim diskursima, žena vlada pokazuju sljedeći stihovi: „Za dom ono malo truda, / Malo truda ne bi dale? (...) Da je radit danju, noću; / Da je teško, Bog zna kako: / Zar za dobro domovine / I najteže nije lako? / Naprijed sestre! naprijed, oj! / Za dom i za narod svoj“ (Kučera 1900: 449)! Kada žene pregalački rade u svome obiteljskom domu, one se bore za domovinu. Iako ne mogu u borbe kao muškarci, one u sferi svog obiteljskog doma mogu svojim trudom, usmenom i pisanom riječju doprinijeti domovini: „Ne možete krvlju, mačem / Domovini ništa steći / Al

možete svojim trudom / Svojim perom, svojom r'ječi“ (Kučera 1900: 449). Osim fizičkog truda u svome domu, one bi trebale uložiti i svoje intelektualne napore u očuvanju domoljublja. Ona hrvatske djevojke poziva na smjelost i hrabrost kako bi drugima mogle pokazati što hrvatske žene mogu kada se ujedine u nastojanju da usmjere svoje stvaralaštvo prema svojoj domovini: „Nap'rjed! Neka sav svijet vidi/ Što hrvatska žena može / Što li mogu mlade kćeri / Katarine kad se slože“ (1900: 449). Pri tome, Kučera misli na Katarinu Zrinski, pjesnikinju ozaljskog renesansnog kruga, što bi dodatno potvrdilo tezu o usmjerenju književnog stvaralaštva, no može biti i da navodi Katarinu Zrinski kao simbol uzorne domoljubne žene.

Iz Kučerine pjesme može se iščitati da se one i sa svojim znanjem mogu boriti za domovinu „Nap'rjed duhom, nap'rjed znanjem! / Prosvjete nek sunce sine, / Da uskrnu dusi stari, / Stare slave otadžbine:“ (Kučera 1900: 449). Dakle, hrvatske djevojke i intelektualno mogu pridonijeti svojoj domovini, no naravno, ona je u pjesmi omeđena sferom doma, a ne nužno javnog djelovanja. S druge strane, Elza Kučera je kasnije u životu javno djelovala i mnogo pridonijela na znanstvenom polju. Vjerojatno se iza stihova o proširenju znanja skrivaju osobni motivi za višim obrazovanjem jer je nakon završenog školovanja u Ženskom liceju u Zagrebu, studirala u Beču i Zagrebu, a naposljetku i doktorirala filozofiju u Zürichu 1909. s tezom *Die Erkenntnistheorie von Thomas Brown. Eine historische Studie* (hrv. *Spoznajna teorija Thomasa Browna: povijesna studija*). Ona je jedna od prvih Hrvatica koja je doktorirala te se bavila eksperimentalnom psihologijom u dvama laboratorijima: u Zagrebu i Beču, a zanimala se i za kognitivnu psihologiju (Skuhala Karasman 2017: 18-19). Da je njen intelektualni istup u javnosti i uopće javnom znanstvenom djelovanju kao žene bio iznimka koja potvrđuje pravilo ženske neravnopravnosti u domeni javnog djelovanja, potvrđuju i njezini članci koje je pisala u periodicima *Agramer Tagblatt* (1911, 1914), *Domaće ognjište* (1912) i *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* (1951), gdje je progovorila o vlastitim izazovima s kojima se susrela tijekom školovanja i zapošljavanja na mjesto prve knjižničarke u Hrvatskoj koja ima sveučilišno obrazovanje (Šojat, 2013).

Objavljena krajem 19. stoljeća, domoljubna pjesma borbenog tona poziva žene na obranu domovine očuvanjem ženskih vrlina kućevnosti, radinosti, požrtvornosti i neumornog truda, na temelju kojih će naposljetku očuvati obiteljski dom i domovinu. Na primjer, u već spomenutom članku Davorina Trstenjaka *Djevojački uzgoj* djevojka se ponajprije treba odgajati da bude majka. “Svaka djevojka neka se tako odgoji i obrazuje, da bude u prvom redu valjana supruga i majka“ (Trstenjak, prema Jagić, 2008: 83).

„Žena je po svojoj prirodi najviše mati. Ona je sva proniknuta materinstvom. Materinstvo je njezina jezgra, oko koje su skupljene sve njezine sile, gotovo sve njezine kreposti i sve njezine slabosti. Gdje toga nema, tamo je žena nepotpuno i neprirodno biće“ (Trstenjak, prema Župan, 2013: navesti broj stranice).

Jedino obrazovana majka može shvatiti svoje dužnosti prema domovini i neće otuđiti svoju djecu u rodu i jeziku (prema Jagić 2008: 84). Može biti da se u pjesmi Elze Kučere savršeno ogleda duh hrvatskog građanskog društva krajem 19. stoljeća u kojem je obrazovana žena u funkciji nacionalne ideologije. No, s druge strane, Elzi Kučeri je u svom privatnom životu upravo obrazovanje poslužilo da kroči u do tada uglavnom mušku sferu znanosti i intelektualnog rada. Drugim riječima, na suptilnoj razini, stihovi u kojima se potiče obrazovanje i znanje mogu biti odraz osobnog iskoraka od uloge koja je namijenjivana ženama putem odgoja i obrazovanja u cijelom 19. stoljeću, a to je da budu supruge, majke i kućanice.

4. Zaključak

Može se zaključiti da karakteristike poželjne djevojke 19. stoljeća imaju svoj korijen u patrijarhalnom društvu koje je nastojalo formalnim i neformalnim odgojem i obrazovanjem oblikovati djevojke za njihove „naravne“ uloge u životu, a to je da budu supruge, majke i kućanice. Čitanje se može smatrati neformalnim oblikom odgoja. Autoriteti su pazili i u pedagoškim diskursima upozoravali djevojke i majke koje su trebale nadzirati svoje kćeri da ne čitaju nepoćudnu literaturu. Osim toga, čitanjem određenih djela školstvo je odgajalo djevojke u „prave“ žene.

Ideologija poželjnih djevojačkih vrline projicirana je i u *Pobratimu*, prvom časopisu za adolescente. U likovima adolescentica i ostalim relevantnim ženskim likovima, prikazana je određena spolna politika i pedagoška konstrukcija poželjnog ženskog/djevojačkog identiteta 19. stoljeća. Adolescentske časopise, to jest, *Pobratim* oblikovali su pedagozi, učiteljice, učitelji, sveučilišni i gimnazijski profesori te su objavljivanjem svojih radova proširili domenu odgajanja djevojaka. Budući da je čitanje bilo jedan od važnih faktora odgajanja, autorice tekstova poput Marije Jambrišak, Jagode Truhelke kao *Pobratimove* suradnice objavljuju pripovijetke, crtice i ostale prozne tekstove koji su upućivali adolescenticu na njezinu buduću odredbu supruge, majke i kućanice. Likovi adolescentica odražavali su stavove pedagoškog i znanstvenog diskursa hrvatskog patrijarhalnog građanskog društva 19. stoljeća.

Protagonistkinje analiziranih djela najčešće su utjelovile glavne i poželjne „vrline“ koje bi adolescentice trebale posjedovati. One su najčešće bile određene obiteljskim životom, svoja su djelovanja podredile upravo spašavanju obiteljske egzistencije, te su pritom bile vjerne,

odane, požrtvovne, nesebične, skromne, radine, stidljive, čedne, jednostavne, pobožne, šutljive, ljubazne i umiljate. Jednom kada su pomoću vjere i pobožnosti prošle kroz nepravedna i teška vremena, brakom bivaju „oslobođene“ privremenog rada: učiteljstva ili pjevačke karijere te sretno žive do kraja života – i to najčešće, u sretnom braku. Brak je sam po sebi predstavljao sretan kraj priče, a i najčešće se prikazivao poželjnijom i časnijom opcijom od nastavljanja započetog rada (učiteljice ili pjevačice). Narativni krajevi koji su pružali drugačije mogućnosti bili su učiteljstvo koje se ne prekida brakom kao u slučaju Zorke i Mirne, marljivih i požrtvovnih učiteljica u pripovijetki *Pod Dubovac gradom*. No, i u tom slučaju djevojka izrasta u požrtvovnu odgajateljicu seoske djece te pomaže u misiji buđenja nacionalne svijesti u smislu obrazovanja i odgajanja valjanih i čestitih mladih ljudi - Hrvatica i Hrvata, koji će voljeti i služiti svojoj domovini.

Motivi koji stoje iza djevojke koja bi voljela raditi nije vlastito usavršavanje i osiguravanje osobne egzistencije, već nužno uključuju obitelj kojoj treba novaca i kojoj je njena radna snaga potrebna i neophodna u preživljavanju. Pomoću motiva požrtvovnosti za obitelj i ispunjavanje ženskih uloga opravdan je djevojački rad – bilo privremeni ili stalni. Potonje se uočava kod učiteljica, koje su bogate intelektualnim znanjem, no vješte su i u svim kućanskim poslovima pa osim što podučavaju djecu u školi, podučavaju i upućuju djevojčice i seoske žene kućanskim poslovima u kojima nisu bile vješte. Djevojka ili žena koja ne zna ništa o svojim „ženskim“ poslovima ili dok ne prihvaća svoje „ženske“ dužnosti i/ili karakteristike poželjne djevojke koje moraju biti integrirane u njenu osobnost, suočava se s izazovima i teškim nedaćama koje će nadvaladati tek kada ih u potpunosti usvoji, poput Stane koja na koncu prihvaća svoje dužnosti i probuđuje svoje „urođene“ vrline požrtvovnosti, nesebičnosti, skromnosti, ljubaznosti, jednostavnosti, kućevnosti i radionosti te Fride koja upijeva u zadobivanju djedove ljubavi tek kada sasvim zaboravi na sebe, kada stoički podnese svaku nepravdu s dubokom vjerom u bolje sutra.

Na temelju konstruiranih likova adolescentica, čini mi se da, ne samo da je u patrijarhalnom građanskom društvu 19. stoljeća postojao određeni strah da će djevojka, ukoliko se bude obrazovala ili kretala putem samostalnosti u smislu samostalnog privređivanja koje se temelji na intelektualnom radu, zaboraviti na svoje „ženske dužnosti“, već da će ona, bude li joj se pružilo jednako obrazovanje i odgoj kao dječacima, biti u sasvim ravnopravnom položaju te će time muškarci izgubiti dominaciju u svome javnom društvenom djelovanju, a time i nadmoć koju su imali nad ženama.

Primjećujem i poveznicu između (nedostatka) obrazovanja i temeljnih ljudskih prava na slobodu kretanja, govorenja i mišljenja koja su bila oduzimana djevojkama i ženama. Prema

tome, znanje i obrazovanje je neka vrsta moći. Kada se žene drže u neznanju ili ih se obrazuje isključivo za njihove buduće „naravne“ uloge, ne razvijaju se njihovi intelektualni kapaciteti te one možda nisu niti svjesne svojih prirodnih prava. Čini mi se da, što su žene obrazovanije, to su svjesnije svojih prava, a time i opasnije za društvo koje ne podržava jednakopravnost spolova. Žena i djevojka koja razmišlja je opasna jer može tražiti ravnopravnost koja joj rođenjem kao čovjeku pripada. Iako i žene poput Jambrišakove postuliraju određene stavove i mišljenja o poželjnom ponašanju žena, ipak su bile među onima koje su se borile za ravnopravnost učiteljskih plaća. Elza Kučera je također pisale pjesme u kontekstu pedagoških diskursa 19. stoljeća, no ona je, poput Jambrišakove, gradila put do emancipacije kakvu poznajemo danas. Između ostalog, postavlja se pitanje jesu li uistinu poželjne djevojke bile u većem broju od onih koje su tiho nastojale sebi prokrčiti put do nezavisnosti, samostalnosti? Vidljivo je da su autoriteti htjeli ukalupiti djevojke u mentalni korzet pedagoških i znanstvenih diskursa, no zahvaljujući dodatnom obrazovanju, djevojke su, kao i likovi adolescentica u učiteljskom zvanju započele put samostalnosti i neovisnosti, te iako su i spisateljice narativni kraj uređivale brakom, ipak je jedan manji dio djevojačkih likova u potpunosti, do kraja života, živio svoj san o samostalnom privređivanju u voljenom zvanju učiteljice.

5. Literatura

Abdić, S. (1900-01). Predraga, *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 11(4), 84-86

Apik, Č. (1899). Izgubljeni dječak. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 9(11), 241-244.

Basariček, S. (1880). Pedagogija, I. dio: Uzgojoslovlje, Zagreb: Naklada Hrv. pedagojsko-književnoga zbora.

Belić-Bernadzikowska, J. (1899). Što je duši djevojke, kada prvi hljeb mijesi. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 10(1), 8-9.

Dubin, S. (1899). Lijepa kraljevna. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 9 (15), 339-340.

Fürst, I. (1899). Legenda o mojem šeširu. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 10(7), 149-150.

Gall, J. (1881). *Uzordjevojka ili kako da djevojka omili Bogu i ljudem*, Zagreb: HPKZ

Gerba, E. (1899). Misli o Lišću F. Mažuranića. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 9(8), 177.

Horvat, M. (1900). Sjećam se. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 10(20), 480-482.

Iveljić, I. (2007). *Očevi i sinovi: Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*, 2. izdanje, Zagreb: Leykam international

Jagić, S. (2008). "Jer kad žene budu žene prave..." : Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće. *Povijest u nastavi*, 6 (11), 77-100

Jambrišak M. (1893). Majčina ostavština. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 3 (4-10), 58-59, 70-72, 85-87, 102-106, 115-117, 134-138, 151-154.

Jambrišak, M. (1894). Pod Dubovac gradom. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 4(3-7), 33-34, 49-52, 65-67, 81-82, 97-98.

Jambrišak, M. (1896). Tri Božića. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 7(2-10), 17-18, 34-35, 50-52, 67-69, 84-85, 99-102, 115-117, 130-131, 132-133, 149-151.

Jambrišak, M. (1921). *O pristojnom vladanju u svim životnim prilikama: Rukovođ zaopćenje u obitelji, u društvu i u javnom životu*, Zagreb: Stjepan Kugli

Kćerka, V. (1902). Mati i sin. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 12 (14), 319.

Kovačević, D. (1896). Uspavana ljepotica. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 6(9), 198-201.

Kučera, E. (1900). Hrvatskim kćerima. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 10(19), 449.

Markić, Z. (1902). *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 12 (7), 160 -161.

Milačić, K. (2002). GRBA, Eugenija (Gerba). Pribavljeno 23. 8. 2020. s adrese <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=7478>

Mill, J. S. (2000). *Podređenost žena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo

Skuhala Karasman, I. (2017). Hrvatske filozofkinje od 16. do 20. stoljeća. U I. Skuhala Karasman, L. Boršić (ur.), *Filozofkinje u Hrvatskoj*, 13-26. Zagreb: Institut za filozofiju

Šojat, L. (2013). KUČERA, Elza. Pribavljeno 23. 8. 2020. s adrese <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10783>

Tauš J. i Munjiza E. (2006). Represivne i permissivne mjere u odgoju djece mlađe školske dobi. *Život i škola*, br. 15-16, str. 69-78

Truhelka, J. (1893a). Što da čitaju naše mlade djevojke, *Napredak*, br. 11, 163–168.

Truhelka, J. (1893b). U radu je spas. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 3(9-17), 129-131, 146-149, 163-164, 180-182, 193-194, 211-214, 225-228, 241-244, 257-259.

Truhelka, J. (1894/95). Junačko srce. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 5 (1-13), 7-8, 20-22, 40-43, 55-56, 71-73, 87-91, 98-100, 116-117, 130-132, 148-150, 163-164, 181-183

Truhelka, J. (1897a). Šetnja. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 7(17), 257-258.

Truhelka, J. (1897b). Sitni članci Jagode Truhelke. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 8(8), 116-118.

Truhelka, J. (1899). Nova haljina. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 9(6-7), 123-125, 147-149.

Učenici IV. gimn. razreda u Gospiću, Narodne pripovjehice. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 11(4), 99.

Verski. (1900-01). Kina i kinezi. *Pobratim: zabavan i poučan list za odrasliju mladež*, 11(9), 222-224.

Zima, D. (2011). *Kraći ljudi: povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*, Zagreb: Školska knjiga

Zima, D. (2013). Adolescentska književnost i adolescentica: Javni i privatni lik adolescentice u drugoj polovici 19. stoljeća. U Protrka Štimec et al (ur.) *Veliki vidar: stoljeće Grigora Viteza*, Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 373 – 397.

ŽIVOTOPIIS

Martina Vukić rođena je 30. kolovoza 1995. u Zagrebu. Osnovnu školu je završila u Bregani, a srednjoškolsko obrazovanje je stekla u gimnaziji Antuna Gustava Matoša u Samoboru. 2014. godine upisuje dvopredmetni preddiplomski studij kroatologije i filozofije na Fakultetu hrvatskih studija u Zagrebu koji uspješno završava 2017. sa završnim radom naziva *Refleksije indijske filozofije u pjesništvu Tina Ujevića*. Iste godine upisuje jednosmjerni diplomski studij kroatologije i jednosmjerni diplomski studij filozofije na istom fakultetu. 2016. godine u sklopu projekta dramske skupine Fakulteta hrvatskih studija sudjeluje kao glumica u predstavi *Snjeguljica*. 2015. godine sudjeluje na ERASMUS + projektu za mlade pod nazivom “Make a change” s ciljem poboljšanja kreativnosti i poduzetničkih vještina i implementiranje istih na tržište rada. Bila je zamjenica člana Savjeta mladih grada Samobora od 2015. do 2018. godine. Do danas aktivno sudjeluje na glazbenim nastupima kao pjevačica od 2012. godine u sklopu

amaterskih bendova. Govori engleski jezik i trenutno prevodi s engleskog i piše izvorne tekstove za web stranicu Annapurne, tvrtke koja se bavi proizvodnjom ekoloških proizvoda na bazi soje i pšenice. Od 2018. godine aktivno volontira u neprofitnoj organizaciji Umijeće življenja, a u sklopu iste od 2020. godine podučava ljude tehnikama disanja i meditaciji.